

**„Civil kezdeményezések és műemlékvédelem
a Kárpát-medencében 2010.”**

ÚJ EZREDÉV ALAPÍTVÁNY

A kiadvány az Új Ezredév Alapítvány által,
a Nemzeti Civil Alapprogram
Nemzetközi Civil Kapcsolatok és Európai Integráció
Kollégiumának támogatásával készült.

Felelős kiadó: Kovács Örs Levente –kuratóriumi elnök
Szakértő: Benczédi Sándor
Nyomdai munkák: L&B 2005 Bt.

Készült 300 példányban.

2010.

www.ujezredev.hu

„Civil kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében 2010.”

Konferencia
Bögöz, 2010. június 11-13.

Tartalomjegyzék

Kelemen Hunor

Kulturális és Örökségvédelmi Minisztérium, miniszter

Előszó 5

Benczédi Sándor

Atelier M Srl., műépítész

Civil kezdeményezés a bögyözi református műemléktemplom megmentéséért..... 6

Hegedűs Csilla

Transylvania Trust Alapítvány, ügyvezető igazgató

A bonchidai Bánffy kastély helyreállítása–*a lehetséges civil modell*..... 12

Borboly Csaba

Hargita Megye Tanácsa, elnök

Közigazgatási gyakorlat és tendenciák a műemlékvédelem területén 17

Kató Béla

Erdélyi Református Egyházkerület, püspökhelyettes

Hozzászólás a bögyözi műemlékvédő konferencián az egyházi műemlékvédelemmel kapcsolatban..... 28

Sófalvi András

régész

A régészet tanúvallomása a bögyözi templomról – egy megelőző feltárás eredményei 31

dr. Szabó Bálint tartószerkezet-szakértő

Kirizsán Imola okl. építőmérnök

A bögyözi református templom tartószerkezeti kérdései 37

Kiss Lóránd falkép restaurátor

Pál Péter falkép restaurátor

A bögyözi református templom falképei..... 50

Mihály Ferenc

faszobrász restaurátor

A bögyözi református templom festett faberendezéséről 55

dr. Vér Iván, Kovács Őrs Levente

Új Ezredév Alapítvány, Kuratórium

Utószó 62

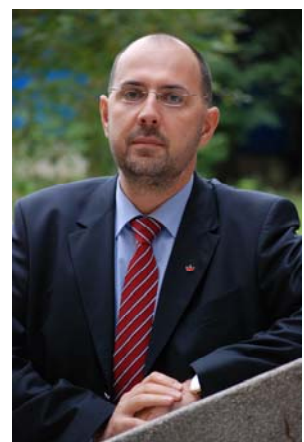
Előszó

Rendhagyó kulturális kezdeményezésnek lehettünk részesei Bögözön azon a konferencián, amely a közösség tájékoztatását, aktív részvételét is bátorítja a műemlékvédelemben. Azért tartom fontosnak kiemelni a rendezvény és a szervező Új Ezredév Alapítvány által megnevezett célközönséget, mert magam is elsőrendűnek tartom azt, hogy ne csupán a szakértők és az állam elszigetelt ügye legyen a műemlékvédelem, épített örökségünk védelme. Minden polgárnak részt kell vállalnia saját épített örökségének megőrzésében. Ehhez először arról kell értesülnie, hogy milyen tevékenységek zajlanak ezen a téren, hol van szükség a közösség támogatására.

Az Új Ezredév Alapítvány munkája ilyen téren is jelentős, hiszen, a műemlékvédelem területén tevékenykedő civil szereplőként, felvállalta egy olyan program megszervezését, amely megoldást kínál az állam, a civil szféra és a műemlék-épületek tulajdonosainak ez idáig nem túl hangsúlyos együttműködésére. A Kulturális és Örökségvédelmi Minisztérium is támogatja ezt a széleskörű együttműködést, mert csak így lehet véget vetni a helyi, rosszul adminisztrált, káros beavatkozásoknak, és általában a műemlékrombolásnak.

A tárca nemzeti helyreállítási terve ebben az évben 64 millió lejt irányoz elő műemlék felújításra. A helyreállítási tervben jelenleg 130 erdélyi műemlék szerepel. Jelentős előrelépés ez, hiszen tavaly a teljes összeg alig 0,2 %-a, idén majdnem 20%-a fordítható a magyar műemlékek restaurálására.

A vonatkozó törvénykezésen is változtatni készülünk egy olyan örökségvédelmi törvénykönyv kidolgozásával, amely közvetlenül érinti a magyar műemlékeket is, nagyobb védelmet biztosít számukra. Fontos számunkra az, hogy törekvéseinkben - a szakértők mellett - a közösség is támogasson, hogy örökségünk védelme közös ügyünk legyen.

KELEMEN HUNOR
kulturális és örökségvédelmi miniszter

Benczédi Sándor:

Civil kezdeményezés a bögözi református műemléktemplom megmentéséért

A 2009-es év tavaszán keresett meg Dr. Vér Iván és Kovács Örs a budapesti „Új Ezredév” Alapítványtól és bíztak meg, hogy készítsek el egy megvalósíthatósági tanulmányt a bögözi református templomról és irányítsam az azt megelőző és műemléki elvárásoknak megfelelő szükséges előtanulmányokat.

Nagy kihívás és ritka esély egy műemlékes építésznek, hogy Bögöz messze földön ismert református műemlék templomának retusálási tervét úgy végezheti el, hogy szabad kezet kap, hogy nem ő kell a megbízót meggyőzze, hogy nem haszontalan és drága az a sok előtanulmány hanem elvárják tőle, hogy a terve ezek eredményére támaszkodjon és a megvalósíthatósági tanulmány a teljes helyreállításra kiterjedő költségvetés mellett egy hosszú távú ütemezést is tartalmazzon.

Hamar sikerült a különböző szakmához tartozó kutató csoport összeállítása, de mielőtt kitérnék részletesebben a kutatásra, hadd említsem meg az eddig különböző céllal elvégzett kutatások és tanulmányok rövid történetét.

Mindig is foglalkoztatta a szakmát a falképeiről, kazettás mennyezetéről és míves festett berendezéséről híres, románkori előzményekkel rendelkező, gótikus templom.

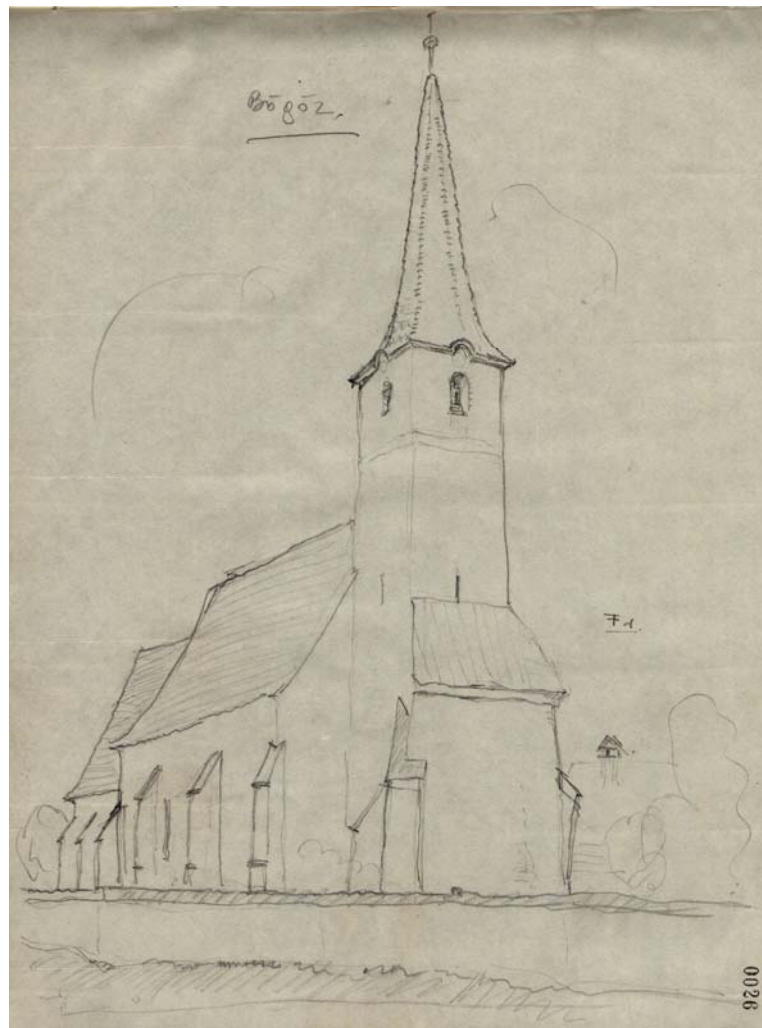
A XIX. század közepén az északi ablak kivágásakor szereznek tudomást először a meszelés alatt rejtőzködő falképek létezéséről, de a század végéig kell várni, hogy Huszka József rajztanár a Műemlékek Országos Bizottsága megbízásából a székelyföldi festett templomok feltárási munkálataival 1898-ban Bögözbe is megérkezzen.

Részlet a Huszka József által feltárt falképről (Csehely Adolf felvétele)

Ekkor kerül sor az északi fal három regiszteres lenyűgöző freskóinak feltárására és ezáltal még eggyel bővül a „Millennium” éveiben újra a figyelem központjába kerülő Szent László legenda ma is ismert képsorainak jegyzéke. Feltárási munkálatait számos szerencsés módon megmaradt fényképpel, manuáléval és akvarellal dokumentálta.

A két világháború között Debreczeni László az erdélyi Református Konzisztórium műszaki felelőse végez Erdély-szerte kutatásokat a birtokukban levő egyházi tulajdonokról és ebből az időből marad ránk egy 5 oldalnyi manuálé és feljegyzés az akkori bögözi református templomról.

Debreczeni László rajza a bögözi templomról

Számos szakember foglalkozik a bögözi templommal főleg építészettörténeti és művészettörténeti szempontból, gazdag bibliográfiájából hadd említsem csak Balog Jolán, B. Nagy Margit, Entz Géza, Dávid László, Jékely Zsombor és Jánó Mihály munkásságát.

Komoly szerepet vállalt és szép eredményeket ért el idős Vetési László, a bögözi egyházközösségnek hosszú ideig lelkipásztora, akinek köszönhető a nyugati falon található falképek feltárása és szintén ő helyezi át az északi oldalról, a freskók védelmében, a karzatot a déli oldalra.

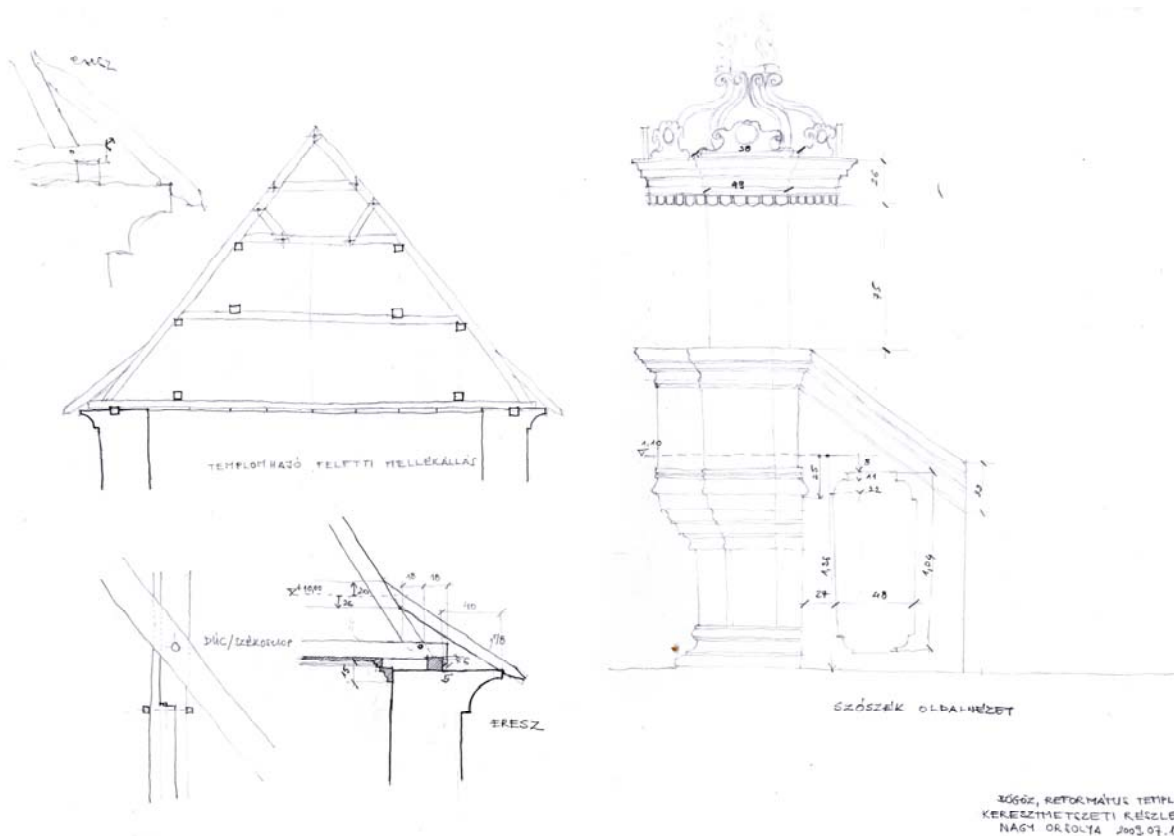
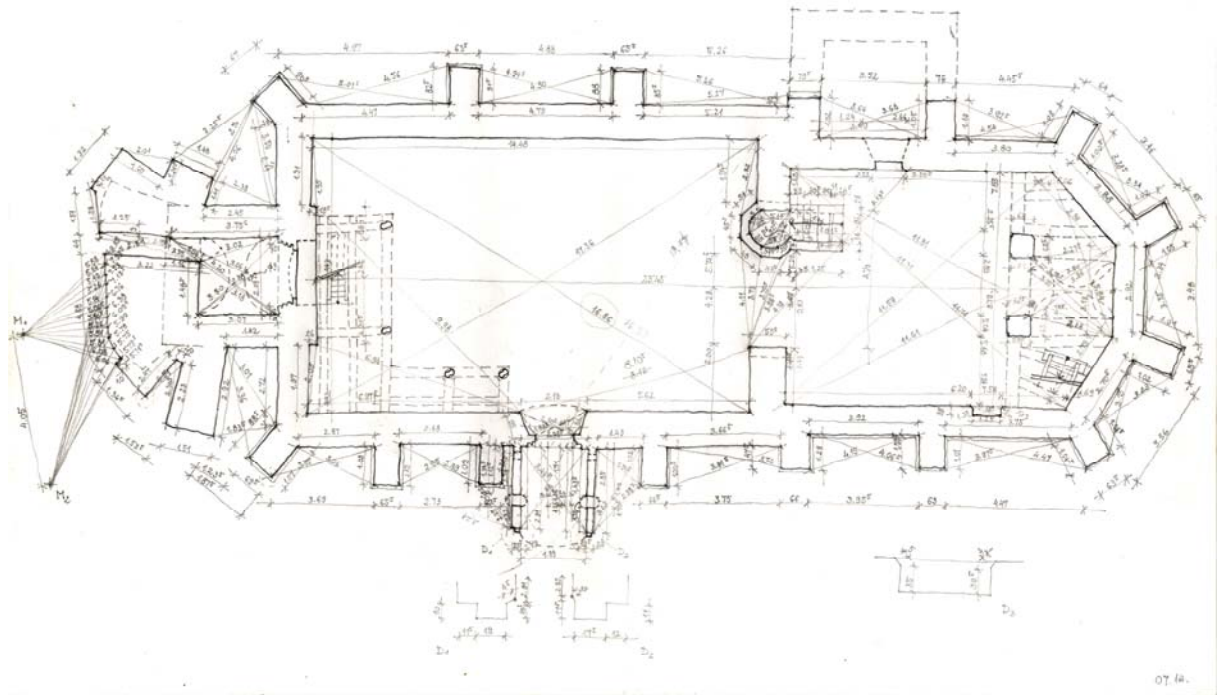
Figyelemre méltó még a XX. század 90-es éveiben a kolozsvári Transylvania Trust Alapítvány és a budapesti Állami Műemlékek-helyreállítási és Restaurálási Központ közösen végzett „Erdélyi falképek és kazettás mennyezetek állagvizsgálata”. A kutatás Bögözre vonatkozó dokumentációja az első komolyabb próbálkozás az eddig ismert adatok összegzésére, valamint a templom és műkincsei állagának véleményezésére.

Ami a jelen megbízatást illeti, az előzetes költségvetések hamar ráébresztettek a munkálatok mértékére és az alapítvány pénzügyi lehetőségének korlátozott voltára.

Első próbálkozás más pénzalapok bevonására már a 2009-es nyár elején megtörtént, mikor a „Porta Speciosa” Alapítvánnyal közösen a Nemzeti Kulturális Alap által megítélt sikeres pályázat eredményeként a Budapesti Műszaki Egyetem – Építészmérnöki karának hallgatói segítségével sikerült a templom műemléki felmérését elvégezni.

Párhuzamosan készültek, a már létező topográfiai felmérés kivételével, a még szükséges tanulmányok és a munkában a következő szakemberek vettek részt:

- A munkálatok irányítását, az építészettörténeti összesítőt és a falnedvességi szakvéleményt a cikk írója végezte
- A munkálat műszaki szakértője: dr. Szabó Bálint egyetemi tanár
- A statikai szakvélemény: Kirizsán Imola doktorandusz mérnök
- A hidrogeológiai szakvélemény: Alexandru Sabo geológus
- Az épületfizikai szakvélemény: dr. Magyar Klára fizikus
- A habarcsok laboratóriumi vizsgálata: dr. Mago Beatrix
- Az előzetes régészeti kutatás: Sófalvi András doktorandusz régész
- A faanyag és festett templomberendezés állapotának szakvéleménye: Mihály Ferenc restaurátor
- A falkutatás és a falképes szakvélemény: Pál Péter és Kiss Lóránd
- A faragott kőelemek szakvéleménye: Asztalos György szobrász restaurátor munkája

A diákok által készített felmérési manuálék

„Civil kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében 2010.”

Konferencia

Bögz, 2010. június 11-13.

A végkonklúzióból csak a túlzott falnedvesség jelenlétét és ennek eredményeként a falképek állapotának rohamos pusztulását említeném. A kutatások részletes eredményeiről jelen kiadványban a szakemberek külön számolnak be.

Ezen eredmények felhasználásával készítettem el a megvalósíthatósági tanulmányt és az ezt tartalmazó részleges költségvetést (kb. 500.000 EURO) az ideális pénzügyi feltételekre alapozó 5 éves ütemezéssel. A tanulmány 2010 elején megkapta a Művelődési Minisztérium műemléki engedélyét.

A különböző fórumoktól származó pénzügyi alapok lehívása is folyamatosan megtörtént Bíró Endre református lelkész szíves segítségével. Így sikerült a Hargita Megyei Tanács műemlékes pályázatán elnyert összegből az elsődlegességet élvező és a túlzott nedvességet megszüntető külső tereprendezés és esővíz elvezetést tartalmazó engedélyeztetési terv elkészítése. Ez a tervezési fázis is elnyerte a műemléki engedélyt és az urbanisztikai bizonylattal együtt várja a kivitelezéshez szükséges pénzalap megteremtését, hogy az előkészített építési engedély kibocsájtása után elkezdődhessen a kivitelezés.

A bögözi templom Észak-Nyugati nézete 2009 (Benczédi Sándor fotója)

Már 2009 nyarán felvetődött, egy, a kutatások anyagából készülő vándorkiállítás gondolata, de a körvonalazódó gazdasági romlás megkérdőjelezte egy nagyobb pénzösszeg ilyen célú felhasználásának jogosultságát.

Ugyanakkor fontosnak láttuk a közvélemény, és elsősorban a falu figyelmét felhívni a próbálkozásunkra, templomuk szakszerű megvédése érdekében. Így került sor 2010. június 11-13. között Bögözön az Új Ezredév Alapítvány rendezésében a „Civil kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében” című konferenciára. A Konferencián nagy örömünkre a projekt támogatásáról biztosított a Hargita Megyei Önkormányzat és a Művelődési Minisztérium is.

Az idén is támogatásért fordultunk a Hargita Megyei Tanács újra meghirdetett műemléki pályázatához és sikeres elbírálás esetén a falképek sürgős állagbiztosítását és restaurálási tervét szeretnénk elvégezni.

A Művelődési Minisztérium is komolyan vette ígéretét és elindult az adminisztrációs folyamat, hogy a bögözi református templom is bekerüljön az állami restaurálási tervbe külön költségvetési tételként, természetesen továbbra is közös támogatással az Alapítvány és a Hargita Megyei Önkormányzat részéről.

Az Alapítvány ez év augusztusáig rendelkezésre álló pénzkeretéből a külső te-reprendezés és a vízelvezető csatornarendszer, valamint a templom ehhez csatlakozó munkálatait tartalmazó kiviteli tervet és a részletrajzokat készítjük el.

A sikeresnek mondható másfél év eseményeinek és eredményeinek fényében reméljük, hogy a faluközösség is kiveszi részét, ki-ki lehetősége szerint a bögözi műemléktemplom restaurálásának nehéz és pénzigényes folyamatában, mert lassan mindenki részére világossá vált, hogy ez a dicséretes próbálkozás Székelyföld egyik legszebb templomának megmentésére csak teljes összefogással lehetséges.

Hegedűs Csilla:

A bonchidai Bánffy kastély helyreállítása – a lehetséges civil modell

A bonchidai Bánffy-kastély Erdély egyik legjelentősebb kastély-együttese. Az egykor Erdély Versailles-ának nevezett épületegyüttes a kilencvenes évek végére teljesen romos állapotba került. Alapítványunk megalakulása óta kíséri figyelemmel a kastély sorsát.

Pályázatunknak köszönhetően a World Monuments Watch 2000-ben felvette a világ 100 legveszélyeztetettebb épületének listájára. Mérete, építészeti és történelmi értéke, valamint károsodásának mértéke miatt a kastély felújítása és használata összetett feladat, amelyet csak megfelelő hosszú távú stratégia alkalmazásával és nemzetközi együttműködéssel lehet sikeresen teljesíteni.

A helyreállítási munkálatok megkezdését a bukaresti Művelődésügyi Minisztérium és a budapesti Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma közötti, 1999-ben aláírt egyezmény tette lehetővé. A bukaresti Művelődésügyi Minisztérium támogatta továbbá a főépület tetőszerkezetének részleges felújítását.

A Transylvania Trust Alapítvány és az Institute of Historic Building Conservation, mint a kastélyban működő Építettörökség- felújító Szakképző Központ szervezői biztosíthatják az épületegyüttes minőségi felújítását és hosszú távú védelmét. Alapítványunk 2001-től szervezi a kastélyban az Építettörökség-felújító Szakképző Programot, melynek eredményeképpen az épületeken helyreállítási munkálatokat végeznek a hallgatók.

A kulturális kávézó kialakítása a volt konyhaépület bástyájában 2001-ben történt.

2003-ban a World Monuments Fund támogatásával megvalósult a volt Miklós kastély szerkezeti megerősítése és tetőszerkezetének elkészítése, 2004–2005-ben pedig a Kultúra 2000 keretprogramnak köszönhetően megnyílt az Építettörökség-felújító Szakképző Központ a Miklós kastélyban, amely pillanatnyilag konferenciatermet, könyvtárat, valamint irodát összesít. A Phare 2002 program segítségével sikerült részben bebútorozni és kisebb belső munkálatokat elvégezni.

A program célja a kastély teljes felújítása, amely hagyományos módszerekkel és építőanyagokkal, nemzetközi összefogással és példás tervezői-kivitelezői együttműködéssel történik. Példát szeretnénk statuálni az épített örökség fenntartható fejlődéséről, a szakszerű, de ugyanakkor szokatlan elemeket felvonultató helyreállításról, valamint a társadalmi támogatás kényszerítő erejéről.

A Nemzetközi Építettörökség-helyreállító Szakképző Központ

A Nemzetközi Építettörökség-helyreállító Szakképző központ fő célkitűzése az épített környezet szakszerű védelme, hagyományos építőmesterségek oktatása, a történeti épületek helyreállításának és karbantartásának elősegítésére. A Romániai Művelődési Minisztérium és a British Council 1998.-ban tudatosította a történeti épületek helyreállításában hagyományos építési technikákat és építőanyagokat alkalmazni tudó szakmunkások hiányát, s kérte fel a Transylvania Trust alapítványt (az épített örökség védelmével foglalkozó romániai civil szervezetet) és a nagy-britanniai IHBC-t (Institute of Historic Building Conservation), hogy a hiány pótlására dolgozzon ki stratégiát. A program 1999-ben Nagy-Britanniában indult, 2000-ben a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban folytatódott, majd 2001-ben bonchidán kapott állandó helyszínt, ahol a tevékenység nemzetközi jelentőségűvé teljesedett ki.

A központ a történeti épületek helyreállításának integrált megközelítését támogatja, mivel a történeti környezet védelme számos szakma együttműködését kívánja meg. Ezért, gyakorlati képzései mellett, terepgyakorlatot biztosít tájépítészek, művészettörténészek és régészek számára is, akik valamennyien fontos szerepet játszanak a történeti környezet megőrzésében. Az oktatási stratégia részét képezi a helyi iskolákkal és kollégiumokkal létrehozott partneri kapcsolat. Számukra a központ környezetvédelmi programokat szervez, valamint a műhelygyakorlatokon való részvétel lehetőségét nyújtja, így segítve a diákokat, hogy megértsék és értékeljék környezetüket. A központ a fenntarthatóság elvét tartja lényeges tényezőnek a történeti épületek újrahasznosításában. Tudatosítja szerepét a regionális gazdasági fejlődés elősegítésében, támogatja a turizmust, a helyi közösség bevonását a helyi erőforrásokra és iparra alapozó gazdaság fellendítésében.

A központ, a történeti épületek felújításában a minimális beavatkozás elvét tartja alapvető fontosságúnak, melyet a technológiák és építőanyagok kompatibilitásának szükségessége, valamint a helyi anyagok használata egészít ki. Szorgalmazza a történeti épületek kutatásának, megismerésének és dokumentálásának szükségességét a beavatkozások előtt és alatt.

A tanfolyamok kéthetes modulokból állnak, amelyek során a történeti környezet helyreállításának elméletét és gyakorlatát oktatják. A hangsúlyt a hallgatók gyakorlati képzésére helyezik. A Kőműves, Ács és Kőfaragóműhelyekben a hallgatók közvetlenül részt vesznek a kastély helyreállításában. A műhelygyakorlatokat angol és romániai mesterek közösen vezetik. A modulok elején a hallga-

tók elméleti oktatásban részesülnek, melynek témája az épített örökség helyreállítása, alapelvei és módszerei. Az előadásokat angliai és romániai egyetemek oktatói, valamint műemlékvédelmi szakemberek tartják. A képzésnek ez a szakasza román, angol és magyar szinkrontolmácsolás segítségével folyik.

Építőipari munkások mellett építész és építőmérnök hallgatók számára is nyújtunk szakképzést, akik szakmai gyakorlatukat végzik a program keretében. Ők azok, akik a jövőben a történeti környezet felújítását és karbantartását tervezik és irányítják. Az oktatási stratégia keretében tapasztalat- és ismeretcsere-t kezdeményeztünk a szakmunkások és tervezők között, elősegítve ezáltal a történeti épületek felújításának jobb megértését.

A gyakorlati képzés megtervezése, a tanrend összeállítása a hallgatók szakmai háttérének figyelembevételével történik, ennél fogva a szakmunkások számára kialakított képzés különbözik a szakiskolások, vagy az egyetemi végzettséggel rendelkező hallgatók számára összeállítottól.

A képzést sikeresen befejező hallgatók a Művelődési Minisztérium által elismert oklevelet kapnak, mely immár széles körben elfogadott a romániai épület-helyreállítási szakipar által is.

A Transylvania Trust alapítvány a Babes-Bolyai Tudományegyetemmel közösen szervezi az ország egyetlen Épített-örökségfelújító posztgraduális képzését, melynek diákjai bonchidán részesülnek gyakorlati oktatásban.

Eredmények

Eddig 18 ország (Románia, Magyarország, Szlovákia, Szlovénia, Csehország, Észtország, Svédország, Franciaország, Belgium, az Egyesült Királyság, Brazília, Ausztrália, Amerikai Egyesült Államok, Albánia, Szerbia, Montenegró, Bosznia-Hercegovina, Horvátország) több mint 1200 részvevője részesült Bonchidán ács, kőműves vagy kőfaragó képzésben. Szakmai hátterük tekintetében a hallgatók lefedték az épített örökségvédelemmel kapcsolatos valamennyi szakterületet. A tanulók számára szervezett Örökség- napok, több mint 240 kisdíák számára tették lehetővé, hogy egy innovatív tanrend szerint a központ szakemberei és tanárai által az örökségvédelem témakörével ismerkedhessenek.

Az oktatás révén megvalósul a kastély egyes részeinek helyreállítása is, melynek eredménye az egykor súlyosan veszélyeztetett épület revitalizációja. Az oktatóközpont pusztája jelenléte megakadályozta, hogy a helyiek építőanyag-bányaként kezeljék a romosodó épületet. A kastély legveszélyeztetettebb részeit sikerült stabilizálni, majd fokozatosan használatba venni.

Az oktatási program keretében az elmúlt években megvalósult:

- a konyhaépület helyreállítása, melyben a hallgatók számára szálláshelyeket, étkezdét, valamint a Transylvania Trust alapítvány és a bonchidai Helyi Tanács által közösen működtetett kulturális kávézót sikerült létrehozni
- a Miklós szárny két szintjének a helyreállítása, ahol az oktatóközpont tantermei, irodái, tanári vendégszobák és könyvtár üzemel
- a főépület részét képező egykori kápolna helyreállítása, mely közösségi funkciókat szolgál

- az egykori istálló részleges helyreállítása, ahol a központ restaurátorműhelyei, valamint a közösség hagyományos mesterségeit tovább élető bemutatótermek létesültek
- a kapuépület és az ehhez kapcsolódó termek részleges helyreállítása, ahol a látogatókat fogadó helyiségek, kiállítótermek és kőtár kapott helyet.

A program egyik célja a széles társadalmi részvétel megvalósítása. Ezt szolgálják a Bonchidai Kastély Napok, mely rendezvény egy teljes hétvégét kitöltő kulturális tevékenység-sorozat felnőttek és gyermekek számára. 2001.-es indulásuk óta egyre nagyobb népszerűsége tettek szert. Az eseményeket úgy tervezzük, hogy valamennyi helyi nemzetiséget megszólítsák, a program ezért a román, magyar, roma és zsidó népcsoport zenéjét és táncait is felöleli, valamint koncerteket, színházi előadást és gyermekfoglalkozásokat. A Kastély Napok lehetőséget teremtenek a helyi kézműves műhelyek termékeinek, valamint más kezdeményezéseknek a megismertetésére (például a British Council Magic Pencils rajzversenye), és bevonják a közönséget a kastélyban működő oktatóműhelyek tevékenységébe is. A rendezvény évente több mint tízezer látogatót vonz.

Támogatók

A központ munkáját az Európai Unió Kultúra 2000 és PHARE programjai, a Headley Trust, a Román Művelődési Minisztérium, az Európai Integrációs Minisztérium, a British Council, a Getty Grant Programme, a Norvég Alap, a World Monuments Fund, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, az ICOMOS, a kolozsvári Bronto Comprod kft, a Secpral Pro Instalajii kft, valamint Ófelsége a Walesi Herceg alapítványa támogatják. Eddig a program céljaira több mint 2 millió eurót sikerült felhasználni. Mindaddig a költségvetések tervezése egy vagy két éves ciklusokban történt, sajnos állandó, vagy folyamatos támogatással nem rendelkezünk.

Borboly Csaba:

Közigazgatási gyakorlat és tendenciák a műemlékvédelem területén

Közigazgatási gyakorlat Hargita megyében

2009-ig a megyei tanács Főépítész Hivatala látta el a szerepkört, 2009 novemberétől egy külön alintézmény is foglalkozik a műemlékvédelemmel, Hargita Megye Tanácsának Műemlékvédelmi Közszolgálata.

Önkormányzati lehetőségek az épített örökség védelmére:

- Műemlékeink és épített örökségünk –

A törvények szabta előírások és metodológiák szűkre szabott védelmet engednek meg. Kizárólag a műemlékké nyilvánított örökség támogatására adnak lehetőséget. Hargita Megye Tanácsának 2004 óta működő **Műemlékvédelmi Programja** ezt a célt szolgálja, amit az évi költségvetésében elkülönített, jelenleg 150.000 lejből finanszíroz pályázatadás formájában.

Műemlékvédelmi program

- Az A és B kategóriás műemlékeken elvégezendő rehabilitálási és konzerválási munkálatok támogatására, beleértve a tervezési költségeket is, bármely műemlék-tulajdonos (jogi- és magánszemély) benyújthatja igényét.
- A programnak célja az is, hogy rászoktassa a tulajdonosokat a műemlékek szakszerű védelmének fontosságára, a sokszor tehernek érzett, törvény által előírt procedúrák betartására, megismerésére, a tervezési költségek támogatása által pedig megnyissa az utat a nagyobb, rehabilitálási és konzerválási munkálatokat finanszírozó pályázati pénzek elnyeréséhez.

Csíkdelne, 2008-as állapot

„Civil kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében 2010.”

Konferencia

Bögöz, 2010. június 11-13.

Csíkdelne, 2008 – ragasztott gerendák megyei támogatásból

*Csíkmenaság, 2009 – falképrestaurálás
Hargita Megye Tanácsának résztámogatásával*

- A műemléknél tágabb tartalommal bíró **épített örökség védelmére** az utóbbi években három nagyobb programot hoztunk létre, amelyek részben saját költségvetésből, részben a megyei tanács által pályázott összegekből voltak fedezve :
 - Régészeti ásatások program
 - Székelykapu program
 - Faluképvédelmi program

Régészeti Program

2007-

- Alapja: együttműködés a három térség (Gyergyó, Csík és Udvarhely) régészeivel
- Helyszínek kiválasztása: szakemberek javaslata szerint
- 2009-től a helyi tanácsok is bekapcsolódtak a programba, Székelykeresztúr, Parajd, Kozmás és Csíkszentkirály önkormányzata is támogatta a régészeket, ezáltal a régészeti lelőhelyek tulajdonosai is nyitottabbnak bizonyultak
- Legutóbbi ásatások: Csíkszentkirály, Csíkkozmas-Kőházkert, a pricskei vám, Both-vára, az elpusztult Szentimre falva régészeti kutatása, a parajdi Rapsóné vára, Keresztúr térségben pedig két őskori (Kőrispatak-Homlóg, Nagygámbfalva-Várfele) és egy dák-kori (Csehétfalva-Üveroldal) lelőhelyen.

Csíkszentkirály: - csont nyílhegy, 10-11. századi lelet

Rapsóné vára

A gyergyószentmiklósi Pricske lelőhely egyik vámháza; Demjén Andrea ásatása.

Székely kapu Program 2009-

- 2009 tavaszán Hargita Megye Tanácsa belép a Kólik egyesületbe, hogy megyei szintre terjeszthessék ki Kovács Piroska néni több éves "tűzoltó" munkáját
- Tavaly Udvarhely térségében 5 régi székely kaput sikerült megmenteni a pusztulástól
- A csíki zónában 2 műemlék kaput (csíkszentgyörgyi Gál Sándor ház és a menasági Adorján ház kapuja) és 2 helyi védetség alatt álló műemlék jellegű kaput (Szépvíz -1799 és Csíkszentgyörgy -1775 ben állított kapuk) választottunk ki, melyek felújítása jelenleg zajlik.
Bögözi székelykapu 1907-ből: felújítás előtt

Bögözi székelykapu 1907-ből: felújítás előtt

Bögözi székelykapu: felújítva 2009-ben

Boldogfalva, 1904: felújítás előtt

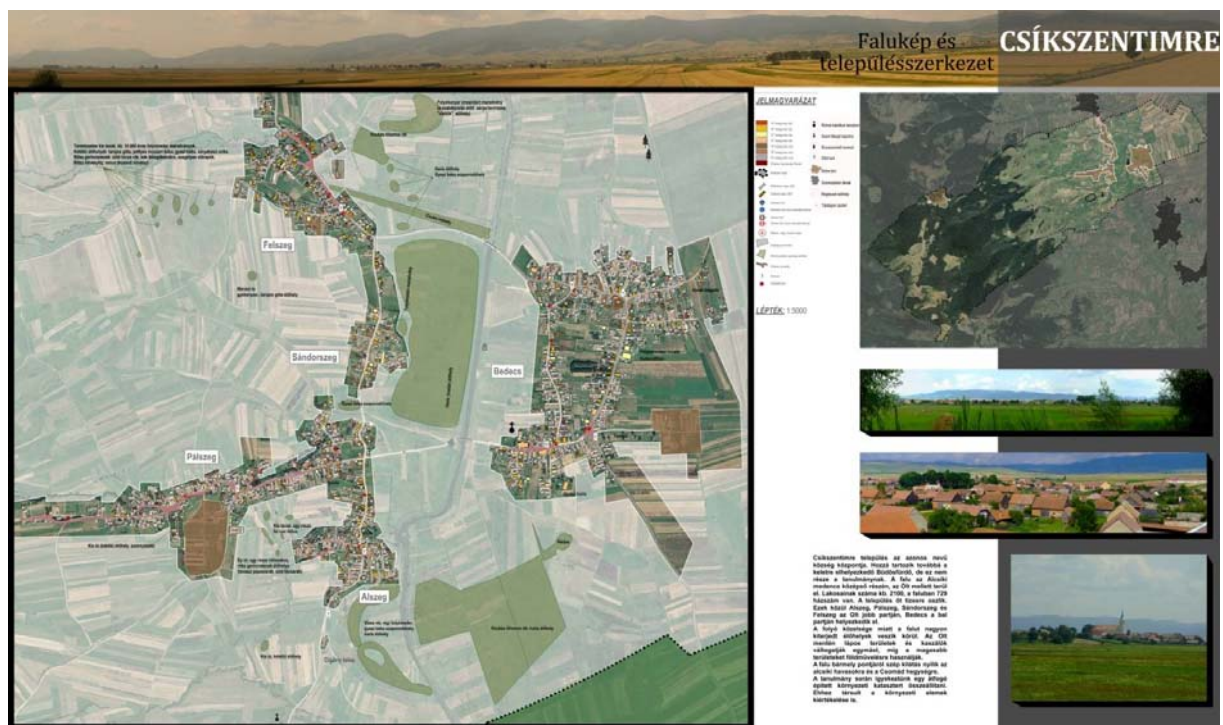

Boldogfalva: felújítva 2009-ben

Faluképvédelmi Program 2009-

- A program célja, hogy azonosítsa és megmentse a megye településeinek népi építészeti értékeit.
- A szándék az volt, hogy egyelőre 10-15 (megvalósult 14), különböző tájegységekhez tartozó, a programba önként jelentkező településre készüljön el egy minél teljesebb adatbázis, képet kapva így az adott település épületállományáról. A program több lépcsős. Végcélja olyan helyi szabályozás elkészítése, mely hosszú távon biztosíthatja a fejlődést oly módon, hogy a helyi értékek és a helyi jelleg is megmaradjon.

A faluképvédelmi program eredményeinek bemutatása a helyi közösségeknek pl. – Csíkszentimre

Házak CSÍKSZENTIMRE

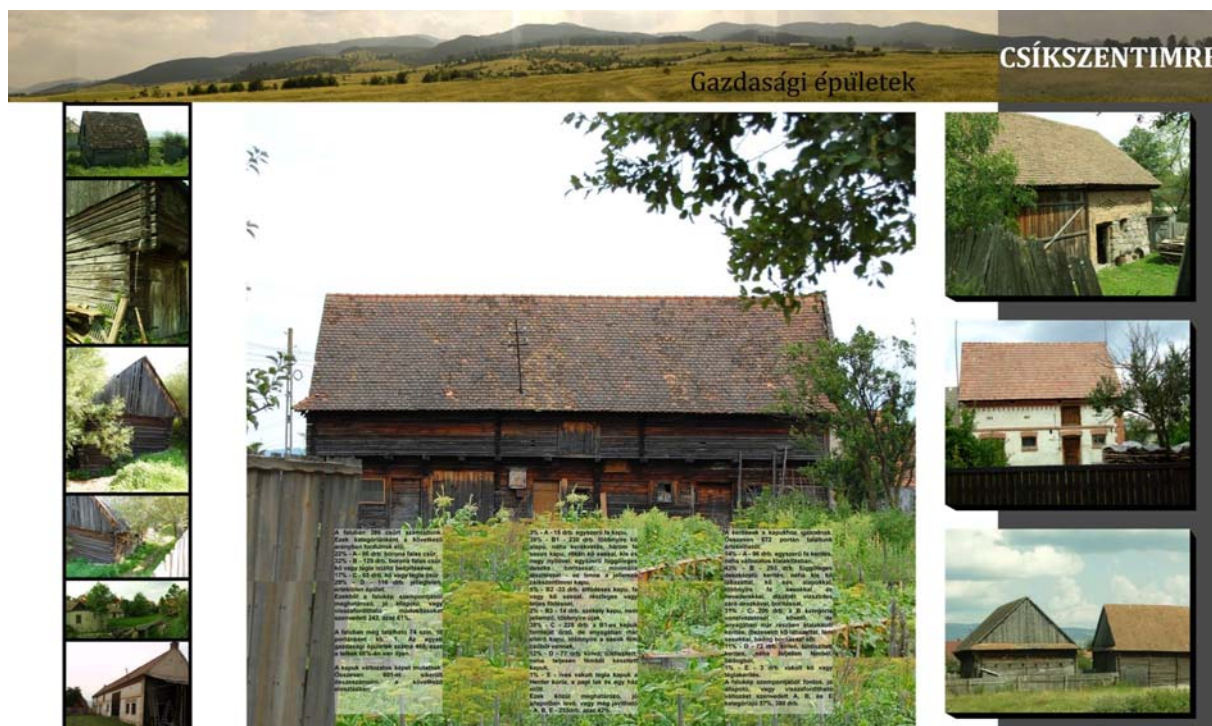

Objektumok CSÍKSZENTIMRE

„Civil kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében 2010.”

Konferencia
Bögöz, 2010. június 11-13.

Társszervezett programok:

- *Kulturális Örökség Napjai* – műemlék látogatás szakmai vezetéssel
- *Műemlékvédelmi Világnap* – Épített Örökségünk fotópályázat.
- *Székelyföld épített öröksége* konferencia
- *Faluképvédelem – Út a jövőbe* konferencia
- Tájvédelmi-, régészeti konferencia, székelykapu fórum, falufórum
- *Sikeres Székelyföld fórumorozat* – Tárgyi és épített örökség szekció
- Pályázati tájékoztató kerekasztal-beszélgetés műemlék tulajdonosok számára
- Civil kezdeményezések felkarolása – pl. Modern Székely Ház –tervpályázat

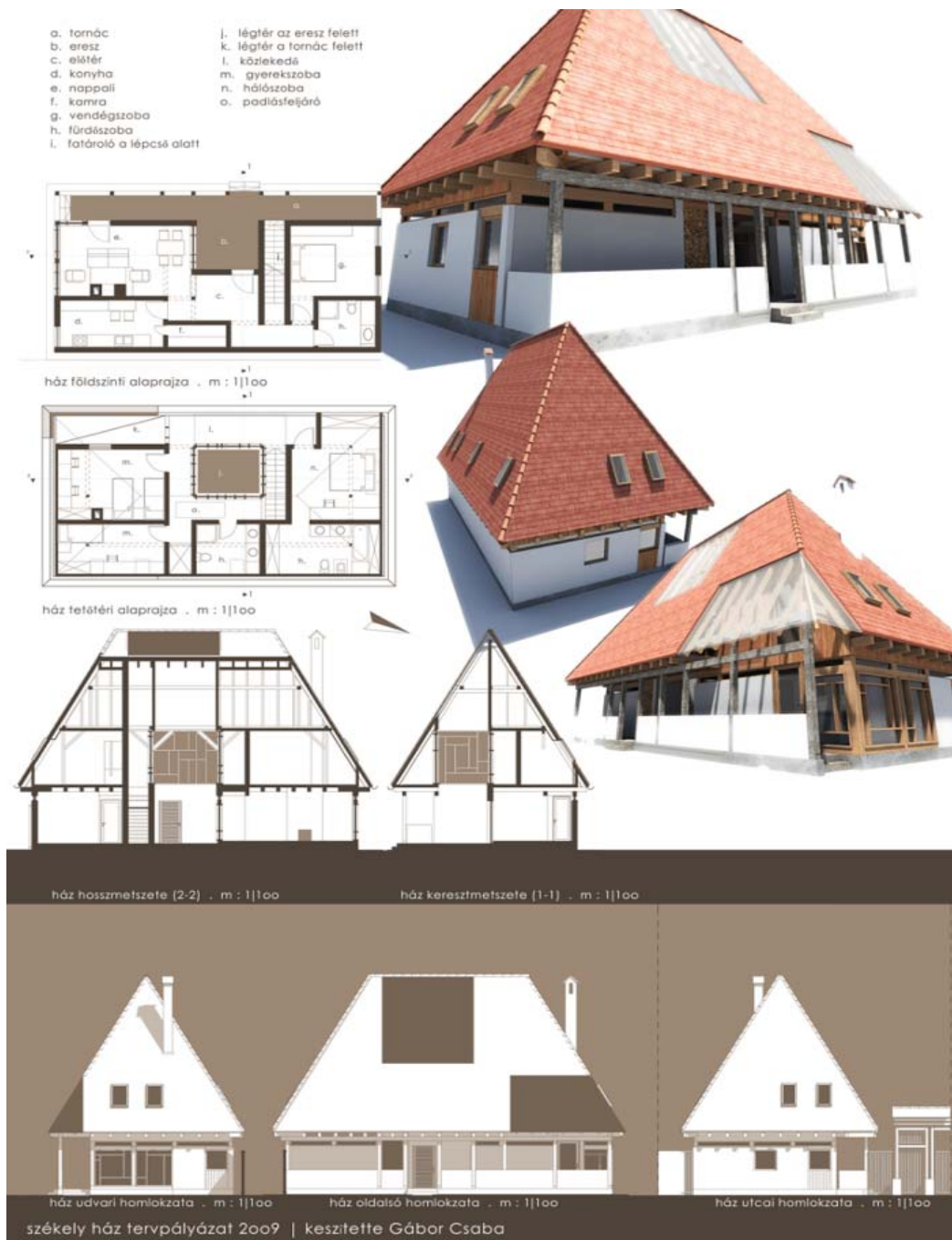
Műemlék, örökség – turizmus

Több olyan kezdeményezést támogatunk, amely térségünk turisztikai előmozdulását célozzák, ötvözve hagyományaink, örökségünk, műemlékeink promoválásával, pl.:

- www.iranytu.ro
- Szent László turisztikai útvonal kiépítése
- Székelyföldi értéktérkép
- Székelyföldi legendatérkép
- Székelyföldi turisztikai interaktív CD

- Kiadványok támogatása:
 - Albert Homonnai Márton: Épített örökség és modernizáció – Székelyföldi példák a népi építészeti örökség integrált védelmére, 2009
 - A Székely Ház tervpályázatot bemutató kiadvány, 2010.

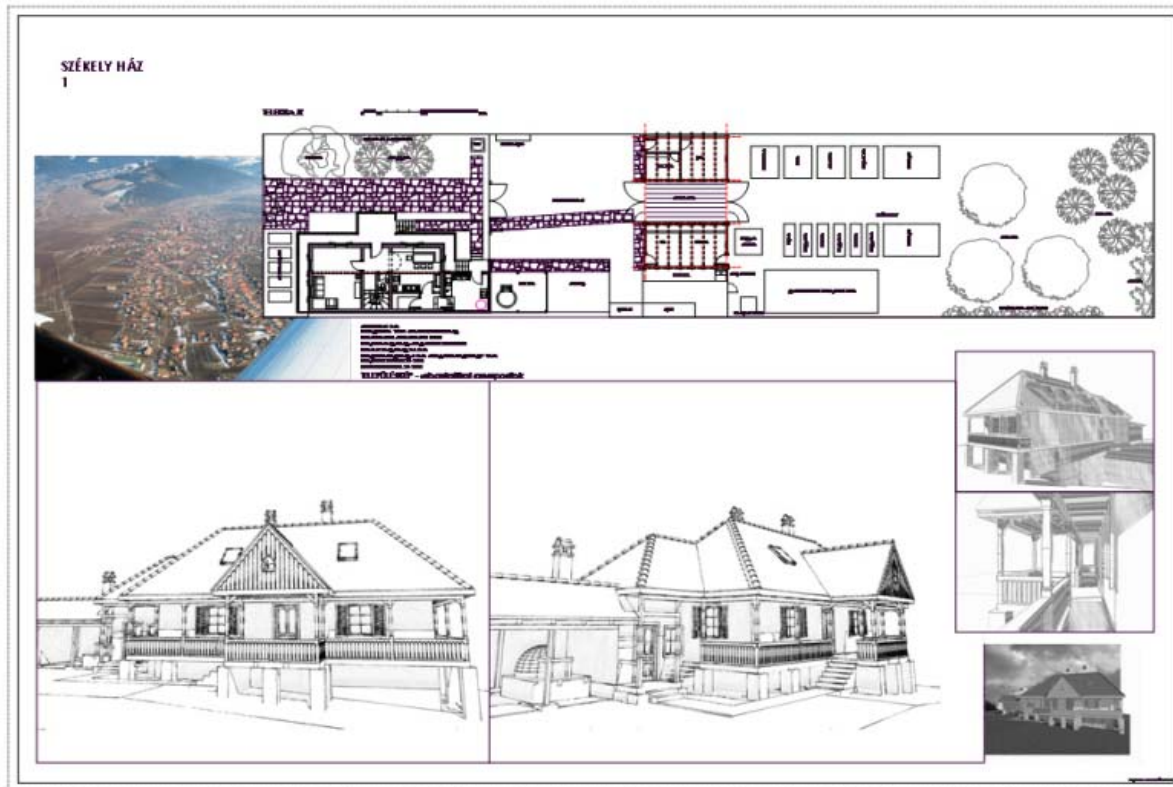
**Székely Ház Tervpályázat:
Gábor Csaba tervei
Kolozsvári Egyetem – Építész Kar**

„Civil kezdeményezések és műemlékvédelem a Kárpát-medencében 2010.”

Albert Sándor építész tervei

A programok alapja az együttműködés:

- Megyei és helyi önkormányzatok vezetői, szakfelelősei
- Kulturális intézmények
- Szakmai civil szervezetek
- Szakemberek

Tendenciák

Kiindulópont

- Erdély építészeti hagyatékának sajátos és értékes részét képezik a népi épületek, amelyek más régiókhoz képest itt nagy számban maradtak fenn.
- Ezek a nagy szellemi értéket hordozó épületek és együttesek a legveszélyeztetettebb építészeti értéket képezik. A legtöbb háztulajdonos a megváltozott életmódhoz és komfortigényekhez alkalmazkodva elutasítja a hagyományos anyagokat és formákat, és ezáltal több épület pusztul el, mint azt az anyagok és szerkezetek technikai avulása feltételezné.

- Ameddig minisztériumi szinten olyan metodológiát sikerül kidolgozni az épített örökség és a falukép védelmére, amely biztosíthatja a kis települések értékvédelmét is, addig is a megyei tanács felelősségének tartja a faluképek egyre gyorsabb iramban torzuló alakulásának megakadályozását, helyi jellegzetességek, építészeti hagyományok irányába történő alakítását, folytatja a felméréseket és megpróbálja kötelezővé tenni, a frissítés alatt álló Megyei Területrendezési Terv által - PATJ minden község (nem csak a 30.000 lakos fölötti települések esetében, amit a mostani metodológia ír elő) Általános Településrendezési Tervének – PUG felújításánál ezen tanulmányok elkészítését.

Várt eredmények

- Hagyományokon alapuló egységes faluképek újjáteremtése megyszerte, a kultúrtájak revitalizációja, melyekre méltán büszkék lehetünk, melyek nem csupán terhet, hanem megélhetési lehetőséget is jelentenek a műemlék tulajdonosok, a mesteremberek, a helyi közösségek számára;
- A vidéki életforma népszerűbbé válása;

Kató Béla:

Hozzászólás a bögözi műemlékvédő konferencián az egyházi műemlékvédelemmel kapcsolatban

Szeretettel köszöntöm a konferencia résztvevőit. Én ugyan előadással nem készültem a mai napra, de néhány gondolatban el szeretném mondani az Erdélyi Református Egyházkerület jelenlegi álláspontját, ami az egyházi műemlékvédelmet illeti.

Erdélyben a mi egyházkerületünk rendelkezik a legtöbb műemlék épülettel. Sajnos a már mindenki által ismert okok miatt a mi egyházunk rendelkezik a legtöbb szórványgyülekezettel is. A helyzet annyira megromlott, hogy jó pár szórványunk eltűnt, mivel a hívek kihaltak, de ezeken a helyeken még nagyon értékes műemlék templomok találhatóak. 1990 után több mint százezer lelket veszítettünk el a kivándorlás, valamint a demográfiai csökkenés miatt. Így számos településen a megfogyatkozott számú hívek, akik többségükben idős, kevés nyugdíjjal bíró emberek, nem képesek a több százezer eurós templomfelújításokat finanszírozni. Az Egyházkerület pedig nem rendelkezik olyan pénzalappal, amelyből ezeket fedezni lehetne.

A magyar nemzet egészének azonban el kell döntenie, hogy meg akarja-e tartani ezeket az emlékeket, amelyek gyakran az ezeréves itt-létünket igazolják. Nagyon sokszor ma emléktáblákat, kopjafákat állítunk egy-egy nevezetes történelmi emlékhely megjelölésére, ezzel szemben egy középkori templom százszor többet mond el az itt-létünkről, mind egy újonnan felállított kopjafa. Csupán egyházi szempontból, a hitélet fenntartásáért nem indokolt, hogy az egyház a nem létező pénzét ezekbe a műemlékekbe fektesse. Más a helyzet ott, ahol még él a gyülekezet és jelzi azt, hogy szeretné megtartani templomát, hiszen itt a közösség is hozzájárul a javításokhoz és lobbizik a helyi politikai erőknél, hogy templomát megjavítsák. Az Egyházkerület a rendelkezésére álló kevés pénzből általában ezeket a kéréseket támogatja. Itt azonban sokkal nagyobb a szükség, minthogy elég lenne ez a támogatás, amit nyújtani tudunk. Ezért egy prioritási listát kell összeállítani, hogy hol a legnagyobb a szükség és hogy hol van esély arra, hogy legalább részben meg lehet menteni a műemlék épületeket.

***A bögözi parókia tulajdonában levő 1525-ös ezüst kancsó
a Bethlen Gábor fejedelemnek tulajdonított
"SI DEUS PRO QUIS CONTRA NOS" felirattal.***

Az elmúlt húsz évben sok próbálkozás történt az egyházi műemlékek megmentésére, hazai és anyaországi szakemberek bevonásával. A legtöbb helyen azonban az állagfelmérésig sem jutottunk el, holott közben az épületek tovább romlottak. A gyülekezetek presbitériumai gyakran kétségbeesve végeztek el olyan javításokat, amelyekről nem mondhatjuk el, hogy szakszerű felújítás történt. De őket is meg lehet érteni, hiszen a kapott segély legtöbbször még a tervezésre sem volt elég, a végén pedig a tényleges rendbetételre semmi sem maradt. Egyházunk azonban nem mondhat le a törvényes és egyben szakszerű felújításokról, így továbbra is szükség van szakemberekre és Istennek hála az utóbbi években a hazai szakemberek száma is szaporodott. Ezért javasoljuk, hogy a hazai, valamint a magyarországi kulturális minisztérium képviselői hozzanak létre egy bizottságot, amely megállapítja a prioritásokat. Úgy gondoljuk, hogy külön kell kezelnünk az elárvult, valamint a még használt épületek feljavítását.

Tudjuk, hogy ez több évtizedes munka, de ha tervszerűen dolgozunk, talán még sikerül a legfontosabbakat megmentenünk. Az Egyházkerület azonban elvárja mind az adományozóktól, mind pedig a szakemberektől, hogy értesítsenek a felől, hogy a területünkön milyen munkálatok folynak.

Remélem, ha erőinket összevetjük, még megmenthetjük azokat a tárgyi emlékeket, amelyek dicsőségére válnak mind az országnak, amelyben élünk, mind pedig a nemzetnek, amelyhez tartozunk.

Köszönöm, hogy meghallgattak.

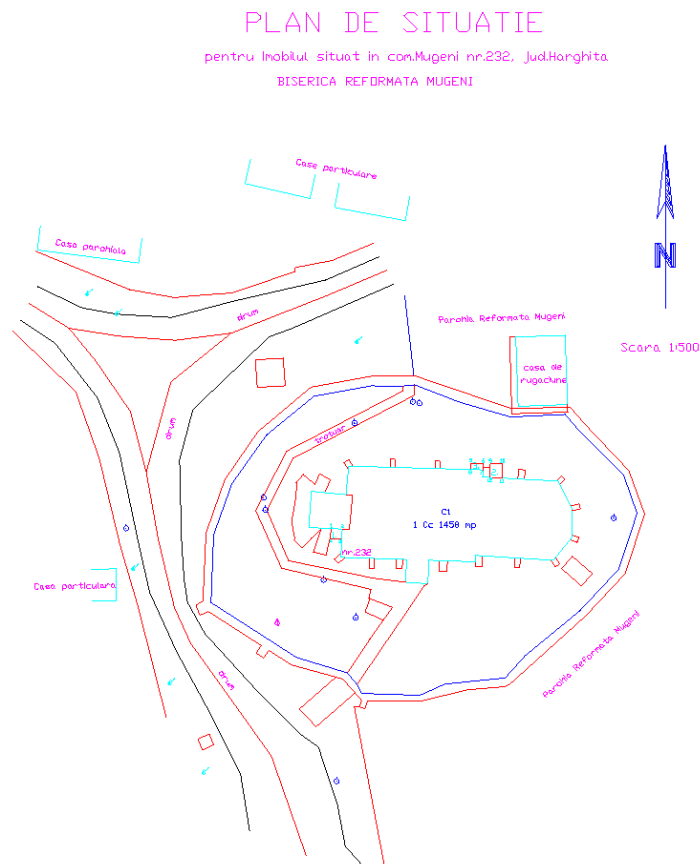
Sófalvi András:

A régészet tanúvallomása a bögözi templomról – egy megelőző feltárás eredményei

Bögöz Udvarhelyszék egyik legjelentősebb települése volt a középkorban, melyet manapság is szemléletesen tükröz a falu keleti szélén álló „monumentális” temploma. Plébániája 1333-ban 13 báni dénár tizedet fizetett a pápai tizedszedőknek, mely szerint jövedelme alapján Keresztúr után a bögözi volt a legtehetősebb egyház a székben. Mindezek fényében érthető, hogy a település középkorban épült temploma(i) műrészleteit illetően udvarhelyszéki viszonylatban kiemelkedő színvonalú.

A bögözi templom építéstörténetét a művészettörténeti elemzések és egyháztörténeti források alapján meglehetősen jól ismerjük, e téren alapos felmérő és elemző munkát végzett Dávid László, a közelmúltban elhunyt tudós lelkipásztor, Udvarhelyszék középkori egyházépítészetének és egyháztörténetének monográfusa. Annak ellenére, hogy Bögöz mai temploma jelentős mértékben megőrizte középkori képét, már az 1966-os templomfelújítás idején – mely komoly földmunkálatokkal járt együtt – kiderült, hogy a földfelszín alatt még jelentős építészeti maradványok rejlenek, melyek feltárása teljesebbé teheti a középkori Bögöz templomépítészetét. A régész és művészettörténész szakemberek nélkül folyó felújítások a lelkipásztor, Vetési László felügyelete mellett folytak, aki számos építési részletet vagy tárgyi maradványt megfigyelt és dokumentált. Megállapítása szerint a mai, gótikus szentély alatt egy nyújtott félköríves szentély alapfalai rejtőznek, és kiderült, hogy a szentélyben kripta is volt. A földmunkák során késő gótikus téglabordák, valamint gótikus ablakosztó sudarak darabjai kerültek felszínre, ismeretlen rendeltetésű faragványokkal együtt.

2009 júliusában megelőző régészeti feltárást végeztünk a bögözi református templomnál (a munkálatokat e sorok írója végezte Botha Zoltán és Nyárádi Zsolt régészek, valamint Boros Attila és Portik Zoltán bögözi lakosok közreműködésével). Az ásatás a templom felújítását megelőző építészeti tanulmány elkészítéséhez kapcsolódott, szelvényeink kitűzése ennek függvényében történt.

1. kép Az ásatás geodéziai felmérése a szelvényekkel

Összesen három kis felületen kutattunk, a délnyugati oldalon, a templomhajó és a torony találkozásának négyszögében (1. szelvény), az északi oldalon pedig a hajó és a szentély találkozásától keletre és nyugatra nyitottunk egy-egy kutatófelületet (2-3. szelvény, ld. 1. kép).

2. 1. szelvény: a torony és a hajófal alapozása, feltárt temetkezések

Az 1. szelvény szintje a középkori templom román kori lábzetának puha, sárga homokkőből készült lábzetati profiljának szintjéről indult, amely egységesen végigfut a mai templomhajó és a torony oldalán. Ezt régészeti megfigyeléseink is alátámasztották, a hajó és a torony alapozása egységes, tehát egy időben épültek. A kis felületű szelvény kutatása során összesen nyolc egymással és a falakkal szuperpozícióban lévő temetkezés maradványait tártuk fel. A sírok egy része (S-1, 4, 6, 7, 8) megelőzi a hajó- és a toronyfal építését, ez utóbbiak alapozásakor a falak elvágják, részben rombolták a temetkezések maradványait (2. kép). A síroknak nem volt mellékletük, mindössze az S-1. betöltésében találtunk egy kerek vascsatot. A mai hajófal és a torony alapozásának alját 1,7 m relatív mélységben értük el, a torony déli oldalához épült újkori támpillér alját nem sikerült megfogni.

Megfigyeléseinkből egyértelműen következik, hogy a ma álló templomhajót megelőzte egy korábbi, feltehetően kisebb templomépület (hajó és szentély). A sírok jellege és sűrűsödése egyértelműen egy templom körüli temetőre utal, egymás által való bolygatásuk azt is jelzi, hogy hosszabb időn át használták a temetőt, tehát a templomot is. Tekintettel arra, hogy a ma álló templomhajó legkésőbb a 14. század elejére felépült (a művészettörténészek szerint a templom északi falán és a torony keleti oldalán megmaradt Szent László freskó ez időből származik), a korábbi Árpád-kori templom építését hipotetikusán a 12. századra helyezhetjük. E tény nem is annyira meglepő annak tudatában, hogy Bögözből már régóta kora Árpád-kori településnyomokat ismerünk.

3. Freskótöredékek a román kori szentélyről

A 2. szelvényben az újkori feltöltődés eltávolítása után a gótikus szentély fala mellett, ezzel párhuzamosan húzódó árokban egy intenzív falomladékos betöltést bontottunk ki, az omladék darabjainak nagy része vakolt, festett felületű (kékesszürke, barna, világosbarna, rozsdavörös, világosvörös, rózsaszín, fehér színben stb., ld. 3. kép). A falkép-maradványok a gótikus szentély építésekor elbontott román kori szentély falairól származnak, néhány épebb, nagyobb köveket borító freskórészlet a gótikus szentély falzatába vagy támpillérjeibe került. A gótikus sekrestye eredeti helyzetben megmaradt ajtókeretének küszöbköve arra utal, hogy a gótikus szentély és/vagy a sekrestye belső járósíntjeit 0,7-0,8 m-rel megemelték (a gótikus sekrestye egykori padlóteglaí ...x15,5x4 cm-es méretben másodlagos helyzetből kerültek elő). A gótikus szentély alapárkának ásása közben kitermelt agyagos földet a szentély fala mellett halmozták fel a kívánt külső szintemelzés elérése érdekében. Az alapásás során egy középkori temetkezést is megbolygattak (S-9), melynek időközben beszakadt oldala miatt az alapfal arculata nagyon szabálytalan lett.

4. A 2. szelvény keleti metszete

A fal tövében képződött üres tér feltöltését a fent leírt vakolatos-freskós omladékkal érték el (4. kép). A szelvény északi metszetsfalában 0,6 m relatív mélységben egy korai sekrestye visszabontott alapfalát fogtuk meg, melyet kisméretű vízi görgetegkövekből raktak sárgásszürke, mészrögös habarcsba (5. kép). A sekrestye pontos építési idejét nem sikerült meghatározni, valamikor a 14-15. században épülhetett. Alatta feltártunk egy korai temetkezést (S-10), két darab ezüsből készült S-végű hajkarika melléklettel, melyek a 12-13. századra keltezhetők (6. kép). A gótikus szentélyfal alapozásának alját 1,4 m relatív mélységben értük el.

5. A korai sekrestye alapfala

A diadalív vonalában kívül álló, másodlagos újkori támpillértől nyugatra nyitottuk a 3. szelvényt. A gyepréteg eltávolítása után azonnal előbukkant a gótikus sekrestye visszabontott nyugati falmaradványa, melynek falcsorbázata a mai templomhajó falsíkján is látható. A gótikus sekrestyefalat gömb- és törtkövek-ből rakták világosszürke, kavicsos, erős mészhabarcspa, szélessége 0,65 m, alapozásának alja 1,4 m relatív mélységben tűnt elő. Falvonulatai jól követhetőek a mai felszínen. A román kori hajófal lábazati profilja 0,4 m, alapozási szintje pedig 0,8 m mélységben tűnt elő. A kis területen temetkezések nyomait nem észleltük.

6. Árpád-kori temetkezés S-végű hajkarikával

A kis területre kiterjedő feltárás jelentős eredményekkel járult hozzá Bögöz középkori egyházépítészetéhez. Közvetve kiderült, hogy a mai román kori templomhajót megelőzi egy korábbi – feltehetőleg kisebb méretű – Árpád-kori templom, melynek térbelisége egyelőre rejtve maradt a föld alatt. A gótikus szentély északi oldalán felfedezett sekrestye a székelyföldi korai sekrestyék ritka példája. Elbontása a román kori szentéllyel egy időben történt, melynek falait falképek borították. Az eredmények mellett számos kérdés nyitva maradt, pl., hogy a román kori templomépítések idején az új hajófalakhoz mindkét esetben új szentélyt emeltek-e az Árpád-korban? Ennek megválaszolása egy elkövetkezendő régészeti kutatás feladata.

dr. Szabó Bálint¹, Kirizsán Imola²
**A BÖGÖZI REFORMÁTUS TEMPLOM
 TARTÓSZERKEZETI KÉRDÉSEI³**

1. A MŰEMLEK MŰSZAKI ÁLLAPOTÁNAK LEÍRÁSA

1.1 AZ ÉPÜLET RÉSZEI

A bögözi református templom négy egymáshoz szervesen csatlakozó épületrészből: szentélyből, hajóból, toronyból és portikuszból áll.

- (1) **a szentély**, mely a XV. században épült újra, a következő tartószerkezeti alegységekből tevődik össze: gótikus jellegű fedélszerkezet, boltozott, falazott téglafödém, kőből készült tartófalak támpillér megerősítéssel és sávalapozással (kő);
- (2) **a hajó** legkésőbb a XIV. század elején épült, több utólagos beavatkozással; összetevői: gótikus jellegű fedélszerkezet, kötőgerendákhoz erősített kazettás mennyezet, támpillérek által megerősített, kőfalazatú tartófalak és sávalapozás;

1. ábra – a templom déli homlokzata

- (3) **a torony** alsó két szintje a románkori hajóval épült egybe, több szakaszban újraépítve és megmagasítva; a masszív köpenyezést és támpilléreket a XIX. században kapta; összetevői: gótikus toronysisak, földszint fe-

¹ A Kolozsvári Műszaki Egyetem Építészeti és Városrendezési Karának professzora

² A Kolozsvári «UTILITAS» Épített-örökség Kutató-tervező Központ ügyvezető igazgatója

³ A dolgozat a bögözi református templom tartószerkezeti szakvéleménye alapján készült. Szakértő: dr. Szabó Bálint, munkatársak: Kirizsán Imola és Vass László okleveles építőmérnökök. Vezető tervező: Benczédi Sándor

lett dongaboltozat, felsőbb emeletek földeme fa, kőfalazattal és sávალpozással;

(4) a déli bejárat elé épített **portikusz** a XIX. századba készült.

1.2 TARTÓSZERKEZETI ALEGYSÉGEK

Három épületrész (hajó, szentély, torony) tartó szerkezeti alegységei különlegesen értékesek. A továbbiakban ezekkel foglalkozunk.

1.2.1 Fedélszerkezeti alegységek

(1) A **szentély** tetőszerkezete gótikus jellegű, többségében keményfából készült. 5 főállásból, 4 mellékállásból, a sokszögzáródásnál pedig 13 félállásból áll, $0,84 \div 1,09$ m tengelytávolságra helyezve. A négyszintes tetőszerkezetet a boltozat kialakítása miatt kötőgerenda nélkül készítették, ennek szerepét az alsó torokgerenda veszi át. A hosszanti merevítést 2-2 síkszerkezet biztosítja.

2. ábra – a szentély fedélszerkezete: (a). fő-szaruállás és hosszanti merevítő síkrendszer metszete, (b). a fedélszerkezet második és harmadik szintje, (c). lapolt, keményfa csappal rögzített vízvető

(2) A **hajó** tetőszerkezete szintén gótikus jellegű, kialakítását tekintve, feltételezhetően egy időben készült a szentély tetőszerkezetével. 8 főállásból és 9 mellékállásból tevődik össze, $0,86 \div 1,08$ m tengelytávolságra elhelyezve. A fedélszerkezet 17 darab kötőgerendájára fogták fel a kazettás mennyezetet. Hasonlóan a szentély tetőszerkezetéhez, a 4 szintes tetőszerkezet hosszanti irányban, 2-2 síkmerevítő szerkezettel van megerősítve. A szaruállások a falakra 2 párhuzamos sárgerendán támaszkodnak.

3. ábra – a hajó fedélszerkezete: (a). a négy szint keresztmetszete, (b). fő-szaruállás és hosszanti merevítő síkrendszer metszete

- (3) A **torony** tetőszerkezete szintén gótikus jellegű és feltételezhetően az 1841-es beavatkozás előtt épült. Figyelemre érdemes értékes szerkezet.

**4. ábra – a torony fedélszerkezete:
(a). a ferdedúcok és a császárfa találkozása,
(b). a fedélszerkezet első képe**

1.2.2 Födémek

- (1) A **szentély** alig észlelhető csúcsba végződő dongaboltozata $\frac{1}{2}$ téglából készült. A kőbordás boltozat a falba épített kónikus, különböző díszítésű kőkonzolokra épült.

5. ábra – a szentély födém szerkezetei: (a). boltozott tetőfödém és vegyes (boltozott falazott, illetve sík fafödém) karzatfödém, (b). boltozott tetőfödém-részlet

A szentélyben található keleti karzat az orgona elhelyezésére készült. Középső része félig oszlopokra félig a szentély falára támaszkodó vitorlaboltozat, a két szélső része fából készült.

- (2) A templom **hajójának** tető födéme a tetőszerkezet kötőgerendáihoz felfogott kazettás mennyezet. Köztes födém a délnyugati sarokba át-helyezett sík fa karzat-födém.

6. ábra – a hajó födém szerkezetei: (a). a kazettás tetőfödém, (b). a kazettás tetőfödém és a karzat sík fa födémé

(3) **Torony:** a földszint feletti kőből készült dongaboltozat kivételével, fa-födémekkel rendelkezik.

1.2.3 Felmenő szerkezet: tartófalak, támpillérek, oszlopok

(1) A **szentélyt** északon és délen hosszanti tartófalak határolják. Nyugati irányban 3 részből összetevődő tartófalak dél-keleti részén található egy kőkeretes gótikus ablak. A déli tartófalán 2 darab gótikus ablakkeret van, az északi falon található a mára befalazott volt sekrestyeajtó. Nyugati irányban a szentélyt a hajótól a diadalív választja el. A boltozat gyámköveinek megfelelően a szentély tartófalai a fallal egyszerre épült támpillérekkel együtt épültek. A falazat 0,90 – 1,0 m vastag. A támpillérek átlagban 0,75 m vastagok és 1,00 m hosszúak.

7. ábra – a hajó felmenő szerkezetei: (a). a támpillérekkel merevített tartófal, (b). a karzattal tartó falazott téglaszlopok

A szentélyben található már említett karzat középső részét két darab téglából falazott oszlop tartja.

(2) A **hajó** hasonlóan a szentélyhez kb. 1,0 m vastag kő tartófallal van körülvéve. A hajót utólag (a boltozat építésekor) a kóruséhoz hasonló támpillérekkel látják el. A déli tartófalban 2 gótikus kő ablakkeret és egy gótikus ajtókeret található. Az északi tartófalban a XIX. században nagyméretű ablakot nyitottak.

8. ábra – a hajó felmenő szerkezete: (a). a freskóval díszített északi fal, (b). a vakolatlan lábazat

- (3) A **torony** négy oldalról változó vastagságú tartófalból van kialakítva. A torony földszintjén a hajó déli kőkeretes kapuját befalazták.

9. ábra – a torony felmenő szerkezete: (a). a megerősített falazat délnyugati képe, (b). a hajó-torony kapcsolat észak-nyugatról

1.2.4 Alapozás

Sor került a régész által felügyelt alap feltárásokra. Több helyen felszínre került a románkori lábazat és a kornak megfelelő járószint kb. 10-15 cm kiugrása. A jó állapotú alapozás eléri a 1,40 mélységet.

1.3 TARTÓSZERKEZETI ELÉGTELENSÉGEK

A födém szerkezetek és az alapozási szerkezetek megfelelő állapotban vannak, ezért csak a tetőszerkezeti, illetve felmenő szerkezeti elégtelenségekről kívánunk szólni.

1.3.1 A tetőszerkezet tartószerkezeti elégtelenségei

- (1) A szerkezeti elemek **geometriai elváltozásai** (elmozdulások, kifordulások)

A tetőszerkezetekre jellemzőek – a csomópontok kilazulásának következtében – a szerkezeti elemek geometriai elváltozásai (részletek a tartószerkezeti és az épületbiológiai szakvéleményben). Ide szoktuk sorolni az egyes másodlagos szerkezeti elemek (pl. szögletkötők) hiányát, vagy azokat az eseteket, amikor egyes elsődleges szerkezeti elemek megmunkálása (pl. kötőgerendák) nem teszi lehetővé másodlagos elemek (pl. szögletkötők) utólagos elhelyezését.

10. ábra – a tetőszerkezet tartószerkezeti elégtelenségei:
(a) merevtesti elmozdulások – a hosszanti merevítő síkrendszer eltávolodása a szaruállástól, (b) hasadások egy torokgerendánál

(2) A szerkezeti elemek **anyagi elégtelenségei** (hasadások, repedések)

A szerkezeti elemek anyagi elégtelenségeit általában biológiai károsítók okozzák. Ezek – az egyes anyagi és beépítésbeli elégtelenségek (pl. a kötőgerenda-szarufa kapcsolatok befalazása) által támogatva – a faanyag károsodását, helyenként teljes tönkremenetelét eredményezték.

1.3.2 A felmenő szerkezet tartószerkezeti elégtelenségei

A felmenő szerkezet elégtelenségeit a szeizmikus terhelések következtében az ablakok mentén (nyílásáthidalásokon és parapetfalakon) megjelent repedések jellemzik, illetve – lokálisan – a támpillérek esetében fagykár következtében.

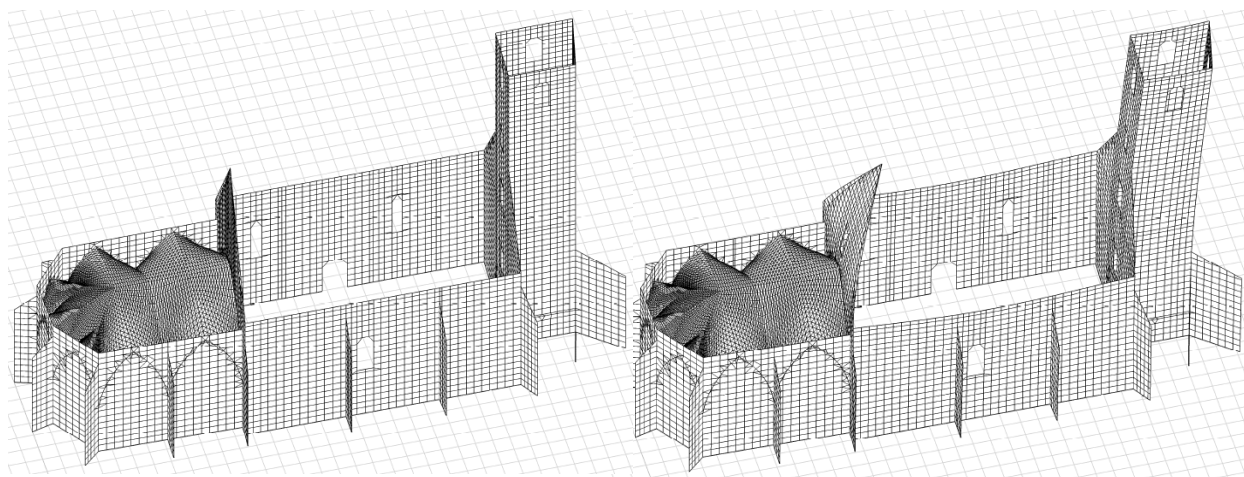
11. ábra – a felmenő szerkezet tartószerkezeti elégtelenségei: repedések (a) a hajó nyílásáthidalásán (b) a szentély parapet falán, illetve egy hajó-támpillér esetében

2. A TARTÓSZERKEZET MECHANIKAI MODELLEI

A mechanikai modellek falazott szerkezeti alegységekre, illetve a tetőszerkezetre készültek.

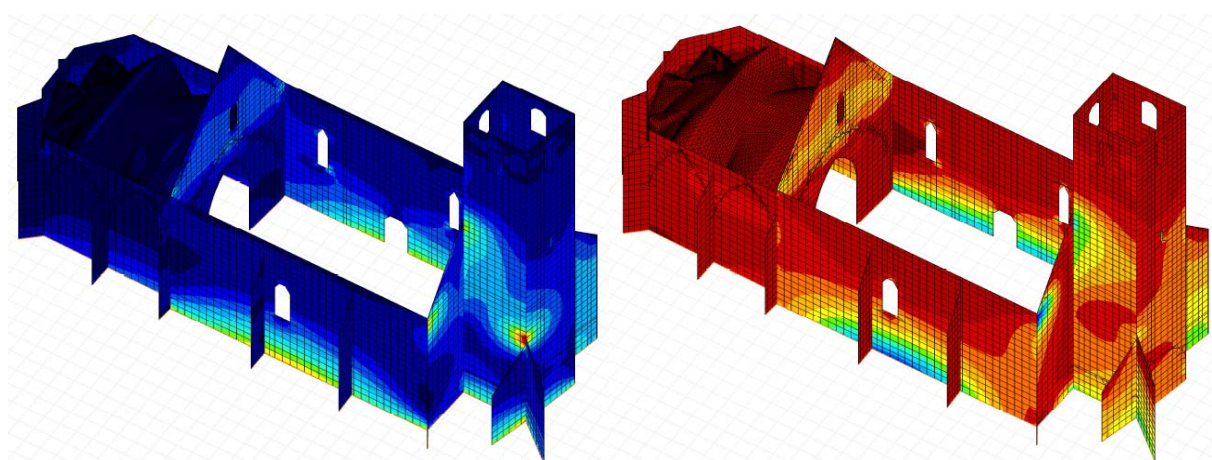
2.1 FALAZOTT SZERKEZETEK SZÁMÍTÁSI MODELLEJE

A falazott tartószerkezeti alegységek mechanikai modellje végeselem-módszerrel készült. Az eredmények csak a rugalmas tartományban értékelhetők.

12. ábra – falazott szerkezetek mechanikai modellje: (a). a véges-elem rácsrendszer, (b). az egyik rezgésmód elmozdulásai

Az elmozdulás-ábrán, illetve a hajlító-nyomatéki ábrákon jó követhető: a torony és a diadalív feletti oromfal igénybevétele a legnagyobb, illetve hogy a torony-hajó kapcsolata károsan hat a hajóra.

13. ábra – hajlító-nyomaték diagrammák gravitációs és szeizmikus teherre az hosszanti tengely mentén: (a). első rezgésforma, (b). második rezgésforma

2.2 A FEDÉLSZERKEZET SZÁMÍTÁSI MODELLE

Mechanikai modell készült a hajó, illetve a szentély feletti fedésszerkezetre. Az eredmények egyértelműen igazolták a gótikus jellegű fedésszerkezetek helyes tartószerkezeti koncepcióját, illetve a hiányzó kötőgerendák merevség-csökkentő hatását.

3. A JAVASOLT TARTÓSZERKEZETI BEAVATKOZÁSOK

A beavatkozások főleg a felmenőszervezeteket, illetve a fedésszerkezetekre vonatkoznak.

3.1 A FELMENŐSZERVEZETEK TARTÓSZERKEZETI BEAVATKOZÁSAI

A felmenő szerkezetekkel szemben támasztott statikai követelmények – a szentély és a hajó falainál – falazat kiegészítéssel, injektálással és kiékeléssel biztosíthatók, folytonosítva az áthidaló és parapet falazatokat és legalább részlegesen megszüntetve a szerkezeti hiányosságok okait. Kötelező együttműködés szükséges a képzőművészeti tartozékok restaurátoraival.

3.2 A FEDÉLSZERKEZETI BEAVATKOZÁSOK

A fedésszerkezeti beavatkozások egyaránt vonatkoznak a geometriai elváltozások, illetve az anyagi károsodások esetére:

- (1) a tartószerkezeti követelmények biztosítása a tetőszervezet (az elhanyagoltság okozta) geometriai elváltozásai esetében ezek megszüntetését jelenti, a hiányzó elemek pótlásával, valamint a csomóponti folytonosság visszaállításával;
- (2) a tartószerkezeti követelmények biztosítása az anyagi károsodások esetében a biológiailag fertőzött anyagrészek kicserélését és a nem megfelelő, utólagosan elhelyezett elemek megmunkálását jelenti, biztosítva, ezáltal minden szerkezeti elem részvételét az erőjátékban.

Típus csomópontok kialakítására van szükség minden eltérő szerkezeti helyzetre: (i) károsodott (szarufa-kötőgerenda, szarufa-szarufa) csomópontok; (ii) utólag, nem megfelelő módon megerősített elemek (szarufa- illetve kötőgerenda kettőzések stb.); (iii) helyileg károsodott nyomott vagy külpontosan nyomott elemek esetében.

4. A TARTÓSZERKEZET MŰEMLÉKI ÉRTÉKEI

A bögyözi református templom tartószervezete önmagában is nagy örökségértéket képvisel, különösen a fedélszerkezete és a fa födéme.

A torony gótikus jellegű tetőszerkezete egyike a nagyon kevés épségben fennmaradt gótikus torony fedélszerkezeteknek Erdélyben, az árboc derékmerevítésének megoldása pedig egészen kivételes örökség-értéket képvisel.

Hasonló ritkaság Erdélyben a szentély gótikus jellegű fedélszerkezete, ahol az átmenő kötőgerendák hiánya statikailag sebezhetővé teszi a boltívek zavartalan záródását biztosító fiókgerendákra támaszkodó tetőszerkezetet – ez a sebezhetőség magyarázza a csekély számú fennmaradt példát.

A hajó XVII században épült fedélszerkezete is jelentős műemléki értéket képvisel annak ellenére, hogy csak egy „közönséges” gótikus jellegű tetőszerkezetről van szó.

A festett kazettás fafödém a műalkotás művészi értékei mellett önálló tartószervezeti értékeket is képvisel.

Hasonlóan említésre méltó a szentélyben lévő, vegyes (fa-tégla) tartószervezetű orgonakarzat.

5. KÖVETKEZTETÉSEK

5.1 A TÖRTÉNETI TARTÓSZERVEZETI DIAGNOSZTIKÁHOZ KAPCSOLÓDÓ KÖVETKEZTETÉSEK

5.1.1 A tartószervezeti hiányosságok feltárásának összegzése

A tartószervezeti szakvélemény elkészítése során a következő hiányosságokra derült fény (a hiányosságok általában a használat során elhanyagoltság / üzemeltetési tévedés, vagy kivételes terhelések okozta tartószervezeti károsodások):

- (1) tetőszerkezeti elemek geometriai és anyagi elváltozásai;
- (2) a felmenő szerkezet anyagi károsodásai;
- (3) épületbiológiai károsodások a tetőszerkezet és a kazettás mennyezet esetében, az épületbiológiai szakvélemény szerint;
- (4) a felmenő szerkezet épületfizikai károsodásai (beázások és felázások), az épületfizikai szakvélemény szerint;

5.1.2 A tartószervezeti hiányosságok okainak összegzése

A hiányosságok okai:

- (1) az időjárás hatásai elleni védelmi rendszer nem megfelelő karbantartása;

- (2) a felmenő szerkezeti rendszer nem megfelelő merevsége a nem gravitációs igénybevételekkel szemben;
- (3) a faanyag nem megfelelő eredeti megmunkálása és hiányos karbantartása;
- (4) a csapadékvíz elvezető rendszer illetve a vízszintes és függőleges vízszigetelés hiánya.

5.2 A TÖRTÉNETI TARTÓSZERKEZETI TERÁPIÁHOZ KAPCSOLÓDÓ KÖVETKEZTETÉSEK

5.2.1 A tartószerkezeti hiányosságok megszüntetési lehetőségeinek összegzése

A hiányosságok okai a következő lépésekkel szüntethetők meg:

- (1,3) az időjárás elleni védelem elemeinek helyreállítása;
- (2) a felmenő szerkezeti rendszer merevségének növelése a nem gravitációs igénybevételekkel szemben;
- (3) a meglévő faanyag megfelelő megmunkálása;
- (4) a csapadékvíz elvezető rendszer kiépítése, tereprendezés, utólagos vízszigetelés és lélegző vakolat.

5.2.2 A tartószerkezeti követelmények biztosításának lehetőségei

A beavatkozások csak a hatályos szabályozásnak megfelelően engedélyezett, egységes helyreállítási koncepció mentén lehetségesek. A tartószerkezettel szemben támasztott követelmények biztosíthatók:

- (1) a tetőszerkezet kiegészítése és a károsodott elemek cseréje által;
- (2) falazatok kiegészítése, injektálása és kiékelése által;
- (3) az időjárás hatásai elleni védelem biztosítását követően a szerkezeti faanyag biológiai károsítók elleni védelme által;
- (4) a szerkezeti elemek épületfizikai megújítása nem tartószerkezeti beavatkozások (szigetelések, vakolatok, mázolások, fűgázások) által.

5.2.3 A tartószerkezeti követelmények időállóságának biztosítása

A követelmények teljesítése fenntartható:

- (1,2) a szerkezeti rendszer valamint a csapadék- és talajvíz elleni védelmi rendszerek karbantartása által;
- (3,4) a csapadékvíz elvezető rendszer és tereprendezés karbantartása által.

5.3 ÁLTALÁNOS KÖVETKEZTETÉSEK

5.3.1 A megerősítés lehetséges forgatókönyvei

A megerősítési az alábbi forgatókönyvek szerint lehetséges:

0. szcenárium – megerősítés nélküli beavatkozás: a helyreállítás során nem történik szerkezeti megerősítés. Ez a lehetőség időlegesen alkal-

mazható, mert a szerkezeti rendszer azonnali megerősítése nem szükséges;

1. szcenárium – a szerkezeti rendszer műemléki helyreállításának forgatókönyve: az optimális megoldást biztosítja, mivel az eredeti tartószerkezet helyreállítás után képes teljesíteni a tartószerkezettel szemben támasztott igényeket. Felújításra csak a tereprendezés és a csapadékvíz elvezető rendszer vonatkozásában van szükség.

5.3.2 A technológiai sorrend

A műemléki helyreállítás két ellentétes irányú beavatkozás-sorozattal lehetséges: míg a tartószerkezet megerősítése kötelezően lentől felfelé történik [technológiai sorrendjét tekintve az alapok (1), a felmenő szerkezetek (2), a födémek (3), majd a tetőszerkezet (4) megerősítése], addig az épületszerkezetek restaurálása fentről lefelé történik (pl. tilos a csapadékvíz elvezetés biztosítása előtt helyreállítani a homlokzatokat).

A tartószerkezet megerősítése egy nagyon fontos lépés a műemléki helyreállítás során és kötelezően a szakipari munkák megkezdése előtt kell elvégezni. Ily módon a szerkezet megerősítési munkák egészének átvétele előtt tilos elkezdeni a szakipari munkákat.

Kiss Lóránd – Pál Péter:

A bögyözi református templom falképei

A bögyözi református templom falképeinek kutatására a templom felújítását koordináló Bencédi Sándor építésztől kaptunk felkérést. A kutatás célja elsődlegesen a falképek állagvizsgálata volt

A hajó falképeit 1898-ban fedezték fel, egy javítás alkalmával. A Műemlékek Országos Bizottsága a falképek feltárása mellett döntött. A feltárás után Huszka József több helyszíni akvarellmásolatot és fényképfelvételt készített a falképekről.

Nem sokkal feltárásuk után a falképeket újra bemeszelték. 1942-ben Jakó Pál helyi iskolaigazgató feltárta a hajó északi oldalának alsó regiszterét, majd később a középső regisztert, és néhány jelenetet a felső regiszterből. A nyugati hajófal képeit 1966-ban tárta fel Vetési Sándor helybéli lelkész. Ugyanő az északi falon futó fakarzatot átköltözteti a déli falra a festmények láthatóvá tétele érdekében.

1943-ben a Budapesti MOB a falképek restaurálása mellett dönt, és felkéri Zakariás Mária restaurátort a tervek elkészítésére, a háború azonban félbeszakítja ezt a kezdeményezést.

Tisztítási próba az alsó regiszter egy mellékalakján.

A falképek rövid leírása:

Az északi hajófalon három egymás alatti regiszter található. A legfelső regiszteren Szent László legenda töredékes képciklusa, alatta, a középső regiszterben Antiochiai Szent Margit legendája, az alsó regiszterben pedig az Utolsó Ítélet látható, -ez utóbbi egy későbbi kifestés eredménye.

A felső regiszter Szent László falképciklusa a nyugati falon kezdődik, a nagyváradi várból való kivonulás jelenetével. A falkép bal szélén a vakolat el van simítva, dolgozva, tehát minden bizonnyal a falkép nem terjedt tovább dél felé. A lovon ülő király kezét koronájához emeli. A kivonulás jelenetében látható a stilizált váradi vár, és a kivonulást jelző kürtös alakja. A vár előtt térdeplő alakok, és az áldást osztó püspök alakja látható. A jelenetek nincsenek egymástól elválasztva. A falfestmény földszínekkel készült (oxidvörös, okkersárga, szürke, fekete) fehérnek meszet használtak. Az alakokat néhány vonallal húzták meg, az ábrázolásban nincs túlrészletezve. A következő jelenet már a hajó északi oldalán található. A hajó későbbi gótikus boltozata miatt a jelenetek egy jelentős része elpusztult. Az északi hajófal első jelenetéből (a felvonulás) csak az alsó harmad maradt meg. A következő jelenet (a kerlési csata) nagyobb mértékben maradt fenn. Látható a lányt elrabló kun alakja, aki a király fele nyilaz. A király alakja nagyrészt elpusztult. A jelenet alsó harmadában elhullt harcosok, lovak. A következő az üldözés jelenete. Ebből egy 2 négyzetméteres felület maradt fenn az lovak lábaival. E jelenet nagy része a XVIII. Században nyitott ablaknak esett áldozatul. Az ablaktól keletre a bírkózás jelenete látható. Ezen a jeleneten nemcsak a király és a kun, hanem a lovak is harcolnak egymással. A következő töredék a lefejezés jelenetét ábrázolja. E jelenet jelentős mértékben sérült. Lehetséges, hogy eredetileg a falképciklus a diadalívre is átterjedt, de a diadalívet a gótikus korban átépítették, így a feltételezett jelenet elpusztulhatott.

A középső regiszter az északi fal nyugati sarkánál kezdődik. A regiszter Antiochiai Szent Margit legendáját ábrázolja. Amint az a vizsgálatokból is kiderült, a középső regiszter freskós vakolata azonos a felső regiszter vakolatával, tehát egy időben készült. Ez a megállapítás stilisztikai szempontból is érvényes. Az első jeleneten Olibrius prefektus alakja látható aki Margit után menesztí szolgáját. A következő jeleneten Margit Olibrius prefektus elé vitetését ábrázolja. A pefektus egy lóhereíves záródású baldachin alatt trónol. A harmadik jelenet Szent Margit ostromozását ábrázolja. Az oszlophoz kötözött vértanút két katoná ostromozza. A negyedik jelenetben a kikötött Margitot égő fáklyákkal kínozzák. A következő jelenet az ablak miatt részben elpusztult, de a megmaradt részletek arra utalnak hogy szintén a kínzás egyik fázisát ábrázolta. A hatodik

jeleneten a kezén-lábán összekötözött Margitot egy forró vízzel teli üstbe merítik. (A legenda szerint Margit imájára angyalok oldozzák el a köteleket, és sér tetlenül mászik ki a vízből). A központi jelenet az imádkozó Margitot ábrázolja. Jobbján egy katona a tüzet táplálja, balján imádkozó tömeg, mely tanúja a csodának. Margit feje fölött két glóriás galamb, és egy szárnyas angyal alakja látható. A következő jelenetben a gonoszt megtestesítő sárkányon győzedelmeskedő Margit látható, két kezében a kereszt jelével. Az utolsó jelenet Margit lefejezését ábrázolja.

Tisztítási próba az alsó regiszter cementtel takart díszítősávján.

Az alsó regiszter stilisztikai szempontból különbözik a két felső regisztertől. E jelenetek részletgazdagsága, a színárnyalatok közti finom átmenetek (portrék) egy sokkal biztosabb, gyakorlottabb kézzől tesznek tanúságot. A falfestménynek egy bordó előrajza van. A testszín, arcok zöldfölddel vannak árnyalva (hasonlóképpen az olasz trecento falképeihez). A kékes háttér érzetét egy sötétszürke alapszín felhordásával, és az erre felfestett áttetsző fehérrel érték el. A falkép színei fehér (mész), fekete, sárga földszínek széles skálája, zöldföld. Az alsó regiszter jelentős részét egy nagyszabású Utolsó Ítélet jelenet foglalja el. A jelenet ikonográfiai felépítése a sepsikilyéni (Háromszék megye) unitárius templom déli hajófalának képeivel mutat hasonlóságot. A nyugati falsarok közelében a pártázatos faltól övezett menny kapuja látható. A kisméretű kapu mellett Szent Péter alakja, és a mennybe tóduló királyok, királynék, papok, szerzetes és püspök alakok. Az első alakot, aki feltehetően egy pápát ábrázol, egy szárnyas angyal vezeti aki kezében egy keresztes egyházi zászlót tart. A jeleneteket vékony vörös vonalak választják el. A következő jelenet a halottak föltámadását ábrázolja. A két felső sarokban a feltámadást jelző két nagyméretű trombitát fújó szárnyas

angyal, alattuk kisebb méretű angyalok nyitják föl a sírok fedelét. A következő jelenetet egy vízszintes vonal osztja ketté. A felső részen hat apostol alakja, előttük ég az a térdeplő szárnyas angyal kezében Krisztus szenvedéseinek eszközeivel (Arma Christi). Az alsó részen egy köpönyeges Mária ábrázolás. Mária jobbjánál egy kígyó, és két egymás melletti kör- az egyikben a nap és a hold, a másikban Jób járható a cethal torkában. Mária balkezénél egy glóriás nőalak (Mária?) aki a mandorlás Krisztus felé fordul. E regiszter központi alakja a szivárványon trónoló Krisztus, a Jelenések Könyvének leírása szerint. Jézus balján valószínűleg János Evangélista térdel. A következő jelenet szintén vízszintesen kétfelé van osztva, fent hat apostollal, lent egy szárnyas angyallal, aki a megköltözött elkárhozottakat tereli a Leviatán szája fele. A Leviatán előtt egy kis glória nélküli alak egy elkárhozott megmentésén fáradozik. A jelenetet egy függőleges vörös vonal zárja.

A következő Szent Dorottya alakja egy másik női szent társaságában. Ezt követi Veronika kendője Krisztus portréjával, Veronika alakja nélkül. Alatta egy kőkeretes fülke. Ez a fülke leginkább egy szentségtartóhoz hasonlít. A fülke a falkép festése előtt készült. (Hasonló helyen került elő falifülke Székelyderzsen). A következő jelenet egy koronás női szentet ábrázol. Mivel a kép hiányos, töredékes, csak feltételezzük, hogy az Szent Ilona bizánci császárnőt ábrázolja. Az utolsó jeleneten a falkép töredékessége és a felületet takaró koszréteg miatt mindössze glóriás alakok körvonala észlelhető.

Az Utolsó Ítélet jelenete alatt egymást metsző, különböző színű körökből álló díszítés maradt fenn. Ez feltűnően hasonlít a homoródkarácsonyfalvi szentélyben talált díszítéshez. Ugyanakkor a karácsonyfalvi Szent László ciklus alatti képek a bögözi Utolsó Ítélet falképeivel hozhatók összefüggésbe. A díszítősáv alatt architektonikus elemek (félköríves árkádok) töredékei láthatók. Mivel a falképeket ezen a szinten cementes vakolat borítja, nem tudjuk megállapítani, hogy egy negyedik regiszterről, avagy egyszerű díszítésről van-e szó.

Az északi hajófal összesítő képe (Henning János felvétele)

A falképek időrendi sorrendje:

Legelőször a legfelső regiszter falképei készültek el. A varratok nem mindenütt egyeznek a jelenetek széleivel. A képeket balról jobbra festették.

A középső regiszter a felső elkészülte után került megfestésre. Mindkét regisztert freskó technikával festették.

Az alsó regiszter falképei részben freskó-részben szekkó technikávak készültek. Ezt támasztják alá a vizsgálatok eredményei is.

Említés történt falképekről a külső falfelületeken, a déli portikusz fölött. Ezen információt sem megcáfolni sem alátámasztani nem tudjuk, mivel a külső falfelületet terraszit típusú cementes vakolat borítja. A korabeli külső vakolat jelentős részét eltávolították, ami feltételezi a falképek elpusztulását. Néhány ötleyszerűen kihagyott kőfelületen látható falfestménytöredék (a szentély támpillérein), de ezek a lebontott románkori szentély kövei, melyeket a gótikus szentélybe építettek be.

A falfestmények becsült felülete 84 m² az északi hajófalán és 10 m² a nyugati hajófalán.

Összehasonlítva a jelenlegi állapotot az archív fényképfelvételekkel, (Huszka J, V Dragut) nyilvánvalóvá válik a falképek állapotbeli leromlása. A falképek nagy felületekben kitáskásodtak, elváltak a falazattól (elsősorban a felső regiszter felületein), a felületet vakolathiányok tarkítják, több helyen észlelhető a festékréteg elválása. A képek értelmezését nehezíti a le nem tisztított mészréteg, a vastag por és koszréteg mely felületüket borítja.

Tekintettel arra, hogy Székelyföld egyik legjelentősebb középkori falképegyütteséről van szó, úgy minőség, mint felület szempontjából fontosnak tartjuk a restaurálási, ezen belül az állagmegóvási munkálatok mielőbbi elkezdését.

Mihály Ferenc:

A bögyözi református templom festett faberendezéséről

1724-ben a hajó gótikus boltozata helyett festett kazettás mennyezet készült. Készíttetője Korda Zsigmond és Borsa István özvegye, Balló Mária. Feliratai a következők:

SPECTABILIS AC GENERO-
SI DÑI DÑI SIGISMŪDI
KORDA SENIORIS INCLŸTÆ
SEDIS S·VDVARHELŸ REGŸ
IUDICIS SUPREM DIGNIS
SIMI PATRON ZELOSIŠMI
SUMPTU INSTAVRATA EST
HÆC DOMUS SIMUL TEGMINE (?)
AÑO D. 1 7 2 4

SPECTABILIS AC GENERO
SI DÑI STEPHAN N·BOR
SAI RELICTA CONSORS SPEC-
TABILIS AC GENEROSA DÑA MA-
RIA BALO HUJUS TEMPLI RENO-
VATIONEM SUO BENEFICIO PRO-
MOVEBAT TEMPORE REV. DÑ.
STEPH. BACZO (...) RECTE
IOH BA.. (?) CURA. STEPH. TOASO
1 7 2 4

Készítőmesterekként a szakirodalom, a mennyezeten található kezdőbetűk alapján Stephan Fabritius-t és Daniel Philip-et jelöli meg:

STE · FAB · ET · DA · PHILIP ·

A festésmód és a mintakincsek alapján bizonyos, hogy közeli kapcsolatban van a Segesvár melletti Volkány és a jelenleg szürkére átmázolt közeli szederjesi templom mennyezetével.

A bögyözi templom festett kazettás mennyezetének szerkezete furcsán eltér a többi erdélyi festett kazettás mennyezet szerkezetétől. A szokásos osztóléces

tagoláson kívül minden kazettában egy belső, profilozott és színezett keretelés is található. Ugyanezzel a szerkezettel találkozunk a közeli agyagfalvi templom kazettás mennyezetén, azzal a különbséggel, hogy ott a mezőket nem díszíti, és nem is díszítette semmiféle ornamentika. A keretelés barna alapú, fehér hullámvonalas díszítése, a rakott és furnérozott bútorokon gyakran alkalmazott, szép rajzolatú fák (szemes jávor, fodros kőris) mintáját próbálja imitálni. Hasonló színezésű keretelés található az Umling - műhely mennyezeteinél is.

A bögyözi festett famennyezet fegyelmezett, részletező, nagyon rangos és kizárólagosan virágdíszítésű festése szoros hasonlóságot mutat a szász festett asztalosmunkákkal. A reneszánsz jegyekben gazdag mennyezetfestés kazettáinak elhelyezése a korábbi, XVII. századi mennyezetekhez hasonló ritmikát mutat. Közel azonos díszítésű kazetták keretelik körbe a mennyezetet, míg a belsejét átlósan váltakozva pontszimmetriás, rozettaszerű és indadíszes virágábrázolások díszítik. A korábbi, XVII. századi mennyezeteknél előforduló fogazott párkányos szélkeretelést, fűrészelt és fogazott lécdarabokkal próbálták imitálni.

1748-1749-ben készült a szószékegyüttes. Borsai Nagy István és házastársa, Etsedi Éva megrendelésére készült a szószékkosár a következő felirattal:

EZT A PRÉDIKÁLÓ
SZÉKET, ISTENNEK DI
TSÖSÉGÉRE TSINAL-
TATTA, TEKINTETES

N: BORSAI NAGY IST-
VÁN N. UDVARHELY
SZ: V: KIRÁLYBIRÁJA. ÉS A
ZON R: TRACTUSNAK ÉS
GYMNASIUMNAK KURÁTO
RA KEDVES HÁZAS TÁRSÁ
VAL T: N: ETSEDI ÉVÁVAL
1748 dik ESZTENDÖBEN

A szószékkorona 1749-ben készült, Boros Jenői Korda család megbízásából, melyet 1898-ban újrafestettek, eredeti latin feliratát magyarra fordították:

„Dicsérje Istent minden nép, adassék neki tisztelet e mennyezet alatt szentel-
tessék meg neve örökkön örökké! Latin felir. Ford. 1898.

Készítette a boros jenői Korda család 1749ben. Ujra festette az Egyház
1898ban. A latin eredeti feliras ford. 1898.”

A szószékkorona tetején levő kis szoborcsoportot, nem kell feltétlenül kapcsolatba hozni a hangvető feliratával, illetve készítőjével, ugyanis a talapzata egyértelműen bizonyítja, hogy másodlagosan került a jelenlegi helyére. Nincs

kizárva, hogy a leggyakrabban alkalmazott pelikán-ábrázolás lehetett itt is korábban. A négyszögletű talapzatra állított rangos szoborkompozíció egy vadászó vagy harcoló lovast ábrázol, aki fölött angyalok őrködnek. E másodlagos elhelyezésben levő faragvány eredeti elhelyezését nem ismerjük, de nem kizárt, hogy profán térből került mostani helyére.

1761-ben készült a karzat, a fent említett Korda család megbízásából. Feliratai a következők:

A N N O 1761

SVMPTIB, & INDUSTRIA EXCEĽMI
Ac IL: GEOR: a KORDA L: B: de B: Jenő
S: C: R: M: CONSIL: STat, INTIM: CAMER: Av-
LIC: COÑS COLOS COMIT: SVP: et: e:

EXCELL: SVSAÑÆ NAT: S: R: I: COMITISSÆ
TELEKI DE SZÉK CONSORTIS
ANNO Domini,
1761

Mellvédtáblái a Rössler műhely alkotásai. Virágkompozíciók és városképek díszítik.

1761-ben készült a déli ajtószárny Borsai Nagy Iván és Etsedi Éva megbízásából, melyet az utóbbiakban kékre mázoltak:

BORSAI	NAGY
ISTVAN	ANO
ETSEDI	EVA:
Domini	1761

A templomi ülőpadok közül a szószék melletti 1722-ben készült, melynek felirata a következő: „Ano 1722 G K A Székje”

A díszes kiképzésű úrasztala 1764-ben készült.

Feliratai:

Ezt az úr vatsorajához valo Asztale Isten disőszegre a
Bögözi Reff: Szent Eccla Számara tsinaltatta Borsai
Nagy Josef ANNO. 1764. Die. 6 Juni Peld 9:5 Jövetek el
Éljetek az én étkemmel es igyatok a borban melljet
én toltok. Az én testem bizony etel es az en veΦ

Φ rem bizony ital: 1 Kor. XI. 26. Valamenyiszer
ejenditek e kenyeret es ijám atjátok e Pohárt Φ

Φ az Urnk halálát hirdesetek amig eljővend.

A perselytartó asztal és a persely 1835-ben készült.

A templom padjai feltehetően a XIX. század termékei. A két fedeles pad, valamint a hajó füles mezős díszítésű padmellvédei – felépítésük és díszítésük alapján – a XVIII. század termékei lehetnek

A festett kazettás mennyezetet összehasonlítva Erdély többi hasonló korú fa-mennyezetével, - mondhatni - kielégítő állapotban van. Faszervezeti károsodás a deszkák ragasztása mentén azonosítható. A ragasztások mintegy fele szétvált, így a táblák helyett deszkákat láthatunk.

A festékréteg károsodásai közül első sorban a fényérzékeny ásványi pigmentek és szerves színezékek színváltozását, színelvesztését emelnénk ki. Első sorban a kék – sárga – zöld színek tűntek el a mennyezetről. Ezek ellenére a nagymértékben megmaradt fekete, fehér, piros és barna színek szép rajzos jelleget kölcsönöznek a mennyezetnek. Festékhány jelentős felületen nem azonosítható, a beázások is csak pontszerű, helyi károsodásokat eredményeztek. Ami talán zavaróbb, a délnyugati sarokban átlakkozott, átkent két kazetta, melytől sötét, fényes, sárgás-vörös színvilágot nyertek.

1966-ban a falképek miatt megfordították az L alakú karzatot, északnyugati elhelyezését délnyugatra cserélve. A visszaépítéskor négy tábla fölöslegessé vált (helyszűke miatt), melyek nem kerültek visszaépítésre. Ezekből kettő megvan a templomban, míg a másik kettő elkallódott. Szerkezete, faanyaga kielégítő állapotban van. A festékréteg károsodásai közül a fényérzékeny pigmentek és színezékek megváltozását emelnénk ki. Az átrakáskor láthatóvá vált, korábban takarás alatt levő részek bizonyítják a korábbi gazdag színvilágot. A mellvédtáblák keretelése élénkzöld volt (összetételében auripigment is volt), mely napjainkra színtelenné vált. A festett felület változásához hozzásegített az a lakkozás vagy átkenés, melynek köszönhetően az egész felület sárgás-vöröses színtónust nyert. A mozgatáskor láthatóvá vált kis tanúfoltok bizonyítékai az eredeti élénk színvilágú, matt temperafestésű felületnek.

A korona tetejéről a hajdani pelikán vagy faragott díszítés elkallódott, helyette másodlagos elhelyezésbe egy szoborkompozíció került. Felületét 1898-ban át-festették, igénytelen, az eredeti vonalvezetést nem követő olajfestékkel. Faanyagában aktív rovarfertőzés azonosítható.

Az orgonaszekrény faragot rátétdíszítéseit letöredezték, elkallódtak. A díszítések egy része (kürt, harsona, napkorong, stb.) a stallumok alatt kallódik.

A műemléktemplom jövőbeni helyreállításával az erdélyi református templomok egyik legszebb és legértékesebb festett faberendezése tárul a templomba látogatók elé.

Utószó

A bögözi református templom egyház- és kultúrtörténeti vonatkozásai mellett leginkább középkori falképei révén került a művészettörténeti kutatás érdeklődési körébe.

A freskóiról híres templom impozáns külső és belső állapota első ránézésre meglepőtelenséggel tölti el a középkor csodáitól elkábított szemlélőt, alaposabb szemrevételezés és a templomról mindent tudó tiszteletessel történő beszélgetés után ugyanakkor kiderül, hogy egyik legjelentősebb középkori erdélyi freskó- emlékünk komoly veszélyben van.

Ez a felismerés vezette 1997-ben arra a következtetésre az Országos Műemlékvédelmi Hivatalt, hogy az Erdélyi kazettás mennyezetek és falképek program keretében tartószerkezeti szakértői szakvéleményt készíttessen, mely vélemény kitért a templom felmenő szerkezeteire, tartalmazta a tartószerkezet elemek rövid leírását és a szerkezeti károsodások ismertetését, s egyúttal több esetben is javaslatot tett a gyors beavatkozásra.

A reményteli kezdet után - az elmúlt tíz esztendőben - ugyanakkor semmilyen érdembeli előrelépés nem történt. A krónikus pénzhiány, a kompetenciák egymásnak feszülése, valamint az egyre erőteljesebb anyaországi érdektelenség mind távolabbra sodorta a bögözi református templomot a megérdemelt megújulástól.

Az Új Ezredév Alapítvány 2004 óta segíti a bögözi református lelkészi hivatalt a templom állagmegóvásában és szakaszos felújításában. Az eddigi együttműködés keretében került felújításra a tetőszerkezet, s lett felújítva a templom kerítése, sírkertje.

S mivel az Alapítvány munkatársai makacsok, de leginkább kitartóak, 2009 elejétől nagymértékű felújítási tervben gondolkodtak, melyhez ugyanakkor elengedhetetlen volt az illetékes román minisztérium, a helyi közigazgatás, a területileg illetékes Erdélyi Református Egyházkerület és még nagyon sok más erdélyi partnerszervezet, hivatal segítsége, közreműködése.

2009. február elején kerestük meg Benczédi Sándor sepsiszentgyörgyi restaurátor építész, aki jelentős szakmai háttere és kapcsolatrendszere bevonásával elvállalta a bögözi református templom restaurálási programjához kapcsolódó előkészítő munkafázisok koordinálását és ellenőrzését, valamint az ezt követő restaurálási munkálatok irányítását is.

Az elmúlt másfél év együttműködése nyilvánvalóvá tette, hogy az erdélyi műemlékvédelem területén korábban tapasztalt inaktivitás elsősorban a túlbürok-

ratizált, igen költséges rendszer következménye. Megértettük, hogy bár számos anyaországi civil szereplő tartja igen fontosnak a határon túli – elsősorban erdélyi – műemlékek védelmét, a helyi sajátosságok, működési mechanizmusok ismerete – és komoly helyi partner – nélkül nem tudnak érdembeli munkát kifejezni.

Az együttműködés eredményei ma már bizakodásra adhatnak okot.

Együtt sikerült bevonni a munkába a román kormányzatot, az erdélyi közigazgatást, a helyi szakmai közéletet, az illetékes egyházvezetést, támogatóként a profitorientált vállalkozói közeget, s talán rövid időn belül a magyarországi illetékes szerveket is.

Reméljük, hogy eddigi történetünkből erőt és kitartást meríthetnek mindazok, akik elkötelezik magukat kárpát-medencei épített örökségünk védelme ügyében.

Dr. Vér Iván

Kovács Órs Levente